LUDVIG HOLBERG

Seks afhandlinger

af

EMIL FREDERIKSEN . HANS MØLLER
F. J. BILLESKOV JANSEN . JON KEHLER
AAGE HANSEN . TORBEN KROGH

På tohundredeårsdagen for Holbergs død

28. JANUAR 1754

J. H. SCHULTZ FORLAG
KØBENHAVN 1954

DANSKE STUDIERs redaktion har ønsket at markere tohundredeårsdagen for Ludvig Holbergs død med et særhæfte af tidsskriftet og har den glæde her at kunne fremlægge seks afhandlinger, skrevet af ældre og yngre Holberg-forskere og repræsenterende Holberg-studiets forskellige sider.

Det lille skrift havde ikke kunnet udgives uden hjælp og interesse fra flere sider. Undervisningsministeriet og Den grevelige Hjelmstjerne-Rosencroneske Stiftelse har ydet tilskud til trykningen, og et ekstra oplag med særligt omslag er købt af J. H. Schultz Forlag og Holberg-Samfundet af 3. December 1922. For den således viste interesse udtrykker redaktionen på Universitetsjubilæets danske Samfunds vegne sin taknemlighed.

HOLBERG-PROBLEMER

AF

EMIL FREDERIKSEN

Indledning til en Øvelsesrække over Holbergs femten første Komedier. (Konkurrenceforelæsning paa Aarhus Universitet, April 1953).

Den Student, som i Dag giver sig i Kast med et Studium af Holbergs Komedier, kan i nogen Grad siges at have Held til at være Student i den rette Tid, idet vi netop nu staar midt i en Nyformning af vort Syn paa Holberg.

Denne Nyformning foretages fra to Sider. Baade den norske og den danske Universitetsvidenskab søger frem til nye dels litterærhistoriske, dels kritisk-teoretiske Bestemmelser af Holberg. Og paa Teatret tumler man baade i Danmark og — grumme radikalt, synes vi hernede — i Norge med at forny Fremførelsen af Holbergs Komedier paa Scenen. Jeg vil anse det for at være en Lykke, hvis Universitet og Teater her kan arbejde sammen. Nogle af de betydeligste Indsatser i den ældre danske Holberg-Kritik — navnlig Vilh. Andersens og Hans Brix's — udtrykker netop samlede Erfaringer fra de to kulturelle Institutioner.

I denne Forbindelse vil jeg minde om, at i den angelsaksiske Verden dyrkes der for Tiden et Shakespeare-Studium saa ivrigt som vistnok aldrig før, baaret af et lignende Samspil mellem Litteraturvidenskab og Teatervidenskab. En Hovedlinje i dette Studium har Interesse for os Danske. Den søger nemlig bort fra den æstetisk-psykologiske, aandshistoriske Opfattelse, som glimrer i Georg Brandes' Shakespeare-Værk, over til en mere teaterhistorisk Opfattelse, baseret paa, hvordan det Teater var, som Shakespeare skrev for, og hvordan han spilles i Nutiden — altsaa fra Shakespeare som Genstand for litterærkritisk Læsning over til Scenedigteren, fra Skrivebordet til Brædderne. (Smlgn. Fr. Schyberg: Dansk Teaterkritik 1937, 379).

Noget tilsvarende har vi for Holbergs Vedkommende i de intense teatervidenskabelige Studier, Torben Krogh dyrker, og hvoraf vi just

i den nærmeste Fremtid venter os betydningsfulde Resultater vedrørende Holbergs Berøring med levende Teater i 1720rnes København.

Det er ellers fra Litteraturvidenskabens Side, at det nye Syn paa Holberg er sat ind. Vendingen skete, da vi læste de Ord af Paul V. Rubow i »Litterære Studier« (1928, 149): »Og disse Komedier, skal de væsenlig anses for dramatiseret Moral eller for en litterær Kunstfrembringelse, der har absorberet det Moralske i sin Teknik? Aabenbart det sidste.« Og Rubow fastslog videre, at vedrørende Forholdet mellem Holberg og Molière vil det være naturligt at se det saadan, at Molière forkynder Naturen, mens Holberg er en harmløs Artist — mens der i flere af Molières berømteste Komedier er lutter Alvor, er alting hos Holberg Morskab.

Det er Ord, der kunde faa Gammelholbergianere til at rynke deres Jeronimus-Bryn. Lidt mildere Miner kunde imidlertid fremkaldes af følgende Udtalelse (fra en Artikel i »Tilskueren« 1923, optrykt i »En Studiebog« 1950, 39); den angaar den meget omtalte Fantasikraft hos Holberg, som af Vilh. Andersen faar en psykologisk-æstetisk Tolkning (det berømte Sted i Litteraturhistorien, 45) og af Hans Brix sættes i Forbindelse med Teknikken i Holbergs Komediekomposition. Rubow siger: »Denne Fantasikraft er netop hans Styrke som komisk Digter; i denne Henseende overgaar han Molière, hans dybere og skarpere seende Mester — der er i Holberg en næsten latinsk kraftig konstruktiv Fantasi, som gør ham til et Særsyn ikke blot i den nordiske, men i den europæiske Komedies Historie.« Disse inspirerende Ord lader os ane Holberg som Eloquentia-Professoren, Kenderen af baade antik og moderne latinsk Litteratur, og forbinder ham med den københavnske Komedieskriver, Kenderen af Dagligsproget i Købmagergade og Vimmelskaftet, Manden der havde det mageløse (som Vielgeschrey i Komedien siger om Pernille) *memoriam localem*. Da mange Aar senere end Rubows Artikel den norske Forsker Kåre Foss, delvis udfra Nordmændenes Forkærlighed for Eloquens-Professoratets Betydning, fremsatte den Opfattelse, at Holbergs Komediedigtning har en nær Forbindelse med nylatinsk Komedielitteratur, kom Rubows Ord til at virke som en Pil, der peger i denne Retning.

En vigtigere Indsats blev imidlertid en Paragraf i Rubows Bog »Georg Brandes' Briller« 1932 (17-23). Det er den der handler om Brandes' Kritik af Holberg som Klassicist. Rubow viser, at Klassicismen skjules for Brandes' Øjne af det 19. Aarh.s Romantik og Realisme, og

at Brandes foretrækker de Komedier af Holberg, hvor den klassiske Regel mærkes mindst. Rubows Kritik af Brandes' Holberg-Opfattelse har til Baggrund hans eget klarere Syn paa Klassicismen og hans Bedømmelse af den som Hovedbegivenheden i Skrivekunstens nyere Historie.

Rubows Synspunkter har virket som en Appel til at skaffe ren Luft omkring Holberg, bestemt som Klassicist. Den har haft vækkende og opmuntrende Indflydelse paa Billeskov Jansen og ført ham til at have gjort den betydningsfuldeste Indsats til Fordel for Klassicismen og for Holberg som dens afgjorte Mand. Vedrørende det for den ældre Litteraturforskning saa kære Synspunkt: Holbergs Personlighed, har han slaaet fast, at »Mennesket Holberg er ingenlunde solidarisk med Kunstneren« (Holberg som Epigrammatiker og Essayist, II 1939, 240). Dette formentlig principielle Synspunkt faar en Fornagling ved den positive Udtalelse: »Det er Begejstringen for den kunstneriske Form, der skaber det holbergske Kunstværk« (241). Begge disse Synspunkter er i Pagt med Hovedtræk baade i den teoretiske og praktiske Litteraturkritik fra den sidste Menneskealder. Endelig er der det vigtige Punkt i Billeskov Jansens Studium af Holberg som Kunstner, at han fastholder, at naar Holberg er begejstret for en kunstnerisk Form, er han eo ipso under litterær Indflydelse. Da Billeskov Jansen engang fik forebragt den Mening, at Holbergs første Levnedsbrev muligvis er, hvad vi nutildags kalder en Erindringsroman, strakte han sig saa vidt som til at sige: »Ja, men vis os den Bog, Holberg har haft foran sig og efterlignet«.

Gennem Rubows Kritik af Brandes kan det ogsaa ses, at den ældre Skole af Holberg-Forskere kun ugerne gik med til at opfatte ham som Klassicist — for de kunde ikke lide Klassicismen. Rubow sætter Fingeren paa, at Brandes helst vilde se Holbergs Satire i Komedierne som »fremkaldt af Indignation over hjemlige Forhold og ikke af Efterligning af fremmede Forbilleder«.

Her er vi ved et Kærnepunkt. Det 17.-18. Aarh.s franske Klassicist sagde: det er muligt at forme et Værk, som er værd at kaldes et Mesterværk, fordi der findes Mønstre at forme det efter. Naar vi Moderne opdager, at et glimrende Arbejde er en Efterligning, saa synker det fra at synes os et Mesterværk til i det højeste at regnes for et Svendestykke. Klassicismen saa lige omvendt paa denne Sag. En Klassicist er et Menneske, der har erkendt det som noget naturligt at overholde

foreskrevne Former. Spørger man, hvor de er at finde, lyder Svaret fra den franske Klassicist: i Antiken — i Eders egen fornuftige Natur, Monsieur — i de Værker, M. Nicolas Boileau har erklæret for vor Tids Mesterværker. At gøre Efterligning af Forbilleder og Benyttelse af Arbejder, der paa den ene eller den anden Maade har bevist deres Effektivitet, til Princip for kunstnerisk Produktion — det er Grundtrækket i den klassicistiske litterære Praksis. Dertil svarer en Teori, en Poetik, der indskærper Nødvendigheden af at producere efter en Metode, en Sum af Regler, hvis Overholdelse fører til et Værk, Publikum er tjent med — ganske som Overholdelsen af Regler for den menneskelige Adfærd fører til en Orden i Samfundets Liv, alle kan være tjent med. Klassicismens store Kraft beroede netop paa, at dens Syn paa Litteraturen som Kunst var koncentrisk med dens Syn paa Mennesket. Reglen kaldtes Fornuft — Livet i Samfundet kaldtes Natur.

I vore Øjne betyder dette først og fremmest en Begrænsning af den individuelle Fantasi. Men for den franske Klassicismes Mennesker betød det især Afskaffelsen af en uordentlig, urimelig, unaturlig Smag. Grundtrækket i denne Smag var Udskejelse. Den viste sig f. Eks. derved, at i Skildringen af et Slag, navnlig et af de store historiske som Slaget ved Farsalos, opdyngede Digteren — siger Boileau med Spot — »af Døde og atter Døde hundred begrædelsesværdige Bjerge«.

Betydningen af Rubows og Billeskov Jansens Indsatser i Holberg-Forskningen er for det første at have bragt Respekten for Klassicismen paa Fode; og for det andet at have vist, i hvilken tit forbløffende Grad Holberg er Klassicismens Mand ved sin Brug af Forbilleder. Nu er ganske vist hans Komedier gennemforskede under dette Synspunkt — mange vil maaske mene, det er gjort til Overmaal og Lede. Men Tendensen har altid været den, saa at sige ved Subtraktion af Eksemplerne paa Holbergs klassicistiske Praksis at naa til en Paavisning af, hvad der kan kaldes hans eget, og hvorved han kan skilles ud fra Klassicismen og som Komediedigter ses i sin Forskellighed fra Molière, ses som Germaneren eller Goten, som Nordboen, ja som Bergenseren, saa at han derved rigtig kan staa som vores Mand og vække vor hyperboræiske Glæde.

Mod denne Tendens virker Billeskov Jansens Granskning af Holbergs Essays saaledes, at Holberg holdes fast i sin fundamentale klassicistiske Beskaffenhed. I den Del af hans Forfatterskab, hvor vi er tilbøjelige til at søge hans personlige Meninger, ses det, hvorledes han

for det første er den stadigt med givne Former virkende Skribent; og for det andet, hvorledes han som saadan er, hvad vi udfra Forudsætninger, der ikke var hans, maa kalde ærlig og personlig i sin Stræben. Vel at mærke naar man derved forstaar, hvad Rubow siger, at det er Diskussionen som saadan, det kommer an paa for ham, Fremstillingen af Standpunkterne og deres Debat — til Fremme af god Smag, af naturlig Menneskelighed, af fornuftigt Livssyn, kort sagt Klassicismens Idealer, som meget passende kan samles i de Ord af Molière: *sage avec sobriété*, den maadeholdne Visdom, der i alle Henseender undgaar Yderligheder — Indskærpelse af den gyldne Middelvej.

Nu er det jo saadan med Molière, at endnu den Dag i Dag er Debatten gaaende om hans personlige *sagesse* og Evne til at undslippe Yderligheder. François Mauriac har underkastet ham en bidende Analyse under disse Synspunkter. Vi kender Holbergs Personlighed altfor lidt til at turde bore i ham paa lignende Maade. Men det ved vi, at Yderlighedernes Magt over ham sysselsatte ham meget. Han har grublet over, at han var uberegnelig, omskiftelig af Væsen — at han var en vægelsindet Natur. Dette har Vilh. Andersen sammenholdt med Komedien »Den Vægelsindede« og i en Afhandling, hvis Resultat i min Studentertid havde en Trosartikels Rang, gjort Holbergs personlige Vægelsind til hans Komediedigtnings Ophav. Teorien støttes af Skæmtedigtet om Sangeren Tigellius, der spottes af Horats for altid at være kontrær og ustadig; men Holberg forsvarer Tigellius, fordi Horats med sit Krav om, at Mennesket altid bør være sig selv lig, opstiller et urimeligt Ideal, der aldrig realiseres af rigtige Mennesker.

Mod Vilh. Andersens Teori, der endnu hyldes af mange, er der gjort Indsigelse fra to Sider. Udfra sit Syn paa Holberg som klassicistisk Kunstner hævder Billeskov Jansen, at Indflydelse bl. a. fra Boileau har givet Holberg de Formindtryk, der sætter Skik paa hans Tanker om den menneskelige Omskiftelighed. Denne litterære Sammenhæng er af primær Betydning, den personlige kun af sekundær. Billeskov Jansen tilføjer, at Vægelsindet er eet Motiv iblandt de mange, Holberg arbejder med i sine Komedier, »ikke et konstant Element i hans Natur og Væremaade« (HEE I 1938, 183).

Den anden Indsigelse, af en helt anden Art, har Hans Brix fremsat (Ludvig Holbergs Komedier 1942, 57). Han paaviser en brændende Modsætning mellem Skæmtedigtet og »Den Vægelsindede«. Og han hævder, Holberg skrev denne Komedie, fordi han vilde lave en rigtig

Karakterkomedie som Molières, et forbavsende paradoxalt Skuespil om den karakterløses Karakter. Hans Brix lader forstaa, at en rigtig molièresk Komedie blev det dog ikke til. Holbergs Forehavende mislykkedes. Men det behøver hverken at betyde, at Holberg ikke har villet gaa molièresk til Værks og maale sig med Mesteren, eller at »Den Vægelsindede« paa Grund af sin dramatiske Ufuldkommenhed maa regnes for at være Holbergs første Komedie. I en anden Sammenhæng (Analyser og Problemer, II 1935, 169) har Hans Brix med Rette slaaet fast, at ufuldkommen Teknik beviser ikke tidlig Tilblivelse.

Dermed er vi kommet til det andet Felt, hvor den litterærhistoriske Lærdom har sat ind for at omforme vort Syn paa Holberg. Her vil det første Punkt være Spørgsmaalet om Komediernes Rækkefølge.

Forinden vil jeg dog gerne indskyde nogle Ord om Holberg og Molière. Det er den parisiske Mester, der har gjort Komedien, den før ham inferiøre Kunstart, til et Middel for den moraliserende Livskritiks Indflydelse paa Samfundet. Komediens Latter skal gøre Jagt paa visse sociale Laster og urimelige Livsformer og saaledes virke til Fremme af den gyldne Middelvejs Visdom, der bestaar i Smag og Takt. Men: en Forbedring af sine lastefulde eller latterlige Personer lod Molière kun yderst sjældent fuldbyrdes i sine Komedier, aldrig i dem, vi kalder hans store. Her er det indlysende, at Holberg var mere optimistisk. »Erasmus Montanus«, i nogen Grad »Barselstuen«, »Uden Hoved og Hale«, for slet ikke at nævne »Den politiske Kandestøber« er Forbedrings- ja, man kan sige Befrielseskomedier. Det kan hævdes, at Holberg sætter sig ud over den Regel, Boileau med Horats i Ryggen ideligt indskærpede Molière, nemlig at fastholde Karakteren til det sidste. Afviger Holberg her fra sin Mester, saa følger han ham i Retningen mod at frigøre sig fra den strenge Enhed i Stilen. Ganske vist gør Holberg ikke saadan noget slemt som Molière, naar han til Boileaus Ærgrelse slyngede Farce og højere Komedie sammen med Sang og Ballet — men havde Holberg været lyrisk nok til det, havde han gjort det! For ligesom Molière dyrkede han Komedie-Djævlen. Han hengav sig til Komediens Trylleri, som lever paa Scenen for Scenens egen Skyld, det rene Spil, Sganarels, Chilians, Henriks festlige Streger — selv om de er ondsindede som i »Den ellevte Junii« eller bryder den sceniske Illusion som i »Ulysses«. Det er rigtigt nok, at »Ulysses« er, hvad Hans Brix kalder et Udspil for den danske Komedie imod Tyskernes Grobians-Spil i Brolæggerstræde. Ligesaa, at »Mas-

carade« (som ikke hører til Holbergs 15 første Komedier, desværre) skal værge den danske Komedie imod de overgivne og letsindige franske Spil om Elskovs lykkelige Galskab (Brix: H. K. 288). Ikke des mindre straaler »Mascarade« og »Ulysses« og endogsaa »Den ellevte Junii« af en Teaterglæde, en Spillefryd, en scenisk Jubilans, der mindst er lige saa stor som Glæden over Handlingens og Karakterernes Fortræffelighed. Holberg dansede gerne med i Scapins italienske Furberier, som Boileau rasede imod. Som bekendt satte »Den indbildt syge« en blodig Slutstreg for Molières Dans, men netop dette Stykke er scenisk set en forsoren Reissaus, hvor Molière bruger alle sine Midler, ogsaa de af Boileau forbudte (Vald. Vedel: Molière 1929, 245). Man gad gerne lave en Rækkefølge for Holbergs Komedier, som tegner en lignende Bevægelse med voksende scenisk Frigørelse uden Afbræk i Mesterskabet.

Men saadan en Rækkefølge hverken tør eller bør man driste sig til. Det er just Rækkefølgen, vi nu skal tale om. Den lærde Diskussion om den har medført forbavsende Træk til ny Forstaaelse af Holberg.

Der har længe været Enighed om, at Holbergs 15 første Komedier ikke er blevet til i den Rækkefølge, de først blev trykt i, og som Holberg følger i sin Gennemgang af dem i det store Levnedsbrev. Ogsaa Rækkefølgen foran i det første Bind af Komedierne 1723 er utilfredsstillende. Hans Brix har (A & P II, 152) opstillet en Rækkefølge efter ydre Kriterier. Han benytter, hvad han kalder »Tidsmærker«, f. Eks. for »Den politiske Kandestøber«s Vedkommende de Ord i Komedien II, 1 om Kompagniers Oprettelse paa Grønland og Strat Davids. Ikke alle hans Tidsmærker er af Værdi. Men Metoden er rigtig. Ydre Kriterier til Brug for en saa udvendig Sag som Opstillingen af en kronologisk Rækkefølge er bedre end indre. I Oplægningen af Regnestykket er der to afgørende Tidspunkter: den 13. November 1721 og den 12. Januar 1722. Den første er Dateringen af Epistlen foran Skæmtedigtet »Zille Hansdotters Forsvarsskrift«. Den anden er Dateringen af Fortalen til de fire Skæmtedigte. Den sidste viser, at Holberg har Hovedet fuldt af Komedievæsen. Den første, at han er optaget af anden poetisk Produktion. Forudsat, at Dateringerne ikke er fiktive, er det mellem disse to Tidspunkter, at Holberg begyndte sin Komediedigtning. »Kandestøberen« sætter Hans Brix til Januar 1722. Dog gør han (H. K. 158) opmærksom paa, at i »Peder Paars«s saakaldte 3. Edition taler Holberg meget om Komedier.

I Overensstemmelse med svævende Formodninger i C. W. Smiths Biografi (1858, 99) og O. Skavlans Bog (1872, 44) har Francis Bull derimod hævdet (Holberg Aarbog 1920), at Komediedigtningen var aktuel for Holberg allerede ved Afslutningen af »Peder Paars«s Udgave 1720. Han har peget paa (Bull & Paasche II, 311), at her er der tilføjet et stort Antal Noter, hvori der nævnes græske og romerske Komediedigtere, som slet ikke var nævnt i Originaludgaverne af »Peder Paars«s tre første Bøger. Ydermere taler Just Justesens Betænkning til »Peder Paars« 1720 ideligt om moralske Komedier. Det skal betyde, at Holberg samtidig med Fuldførelsen af »Peder Paars« og rimeligvis som Følge af sin Udnævnelse til Professor Eloquentiæ 1719 ordentlig læste Oldtidens Forfattere, og at Komediedigtningen begyndte at spille ham i Hovedet. Det gentages med Vægt og Perspektiv af Kåre Foss i »Konge for en Dag« 1946 (og Edda 1945, 175). Han mener endda — mod Holbergs Ord, som imidlertid ikke behøver at tages helt bogstaveligt og tungtvejende — at før Holberg fik nogen Opfordring fra et højt Sted til at forfatte Komedier, var han i fuld Gang med dem for egen Regning.

Kåre Foss er gaaet saa vidt som til at erklære det for sin personlige Overbevisning, at »det er Arbejdet med at kvalificere sig for Stillingen som Veltalenhedslærer, der gør Holberg til Digter« (K. f. e. D. 41). Eloquens-Professoratets Betydning afvises af E. Spang-Hanssen (Da. Stud. 1946, 144). Dog er det værd at huske Topsøe-Jensens Ord (Holberg-Aarbog 1924, 137) om »Den Vægelsindede«, at den er »en gammelhumanistisk Komedie, Afslutning paa en Udvikling, hvorfra der ingen Vej fører videre«.

Ikke blot vil Bulls Opfattelse, som ogsaa deles af Just Bing, og som man vist kan kalde den norske Tradition, saaledes skaffe et større Tidsrum til Produktionen af Komedierne. Men den frigør ogsaa i nogen Grad denne Produktion fra de Bestræbelser inden for det danske Kulturmilieu, som førte til Oprettelsen af den første danske Skueplads i Grønnegade. Det springende Punkt i den norske Tradition er Eloquens-Professoratet. Hvad var Professor Terentianus, som dets Indehaver ogsaa kaldtes, forpligtet til? Hvad gjorde Holberg faktisk? Th. A. Müller oplyser (Den unge Ludvig Holberg 1943, 345), at det var skralt med Holbergs Ydelse i det Professorat. Men det beviser jo ingenting med Hensyn til, hvad han som Professor har skullet sætte sig ind i. Omfattede hans Studier før og under hans vistnok ikke meget

eloquente Forelæsninger ogsaa latinske Digterværker fra nyere Tid, fra hans egen Samtid? Skulde han kende og kendte han ad anden Vej, i anden Forbindelse de humanistiske Komedier, Skolekomedier paa Latin, f. Eks. »Damocles« af Jesuitpateren Le Jay, saaledes som Kåre Foss paastaar? (K. f. e. D. 96).

Mod Hans Brix's Rækkefølge, men med Benyttelse af nogle af hans Resultater har Francis Bull i Holberg-Aarbogen 1920 opstillet en anden. Hans Brix har riposteret overbevisende (A & P II, 169). Jeg tror, Francis Bulls Undersøgelse er mest værdifuld ved sin Karakteristik af de enkelte Komedier hver for sig, mindre ved den derpaa byggede Sammenhæng. Og jeg tror afgjort ikke paa, hvad Francis Bull kalder »den ubevidste Forberedelse til dramatisk Forfatterskab« (41), som skal ligge i »Peder Paars« og Skæmtedigtene.

Hans Brix har peget paa et andet Ophav til Holbergs Komediedigtning, end Vilh. Andersens Teori hævder. Vistnok sat paa Sporet af Fr. Moths (Edda 1921) og Stender-Petersens Afhandlinger om »Jeppe«-Motivet (Edda 1922) hævder Hans Brix, at det var dette, Holberg fra allerførste Færd havde i Hovedet. Han har faaet det fra en gammel Bondefarce. Man véd, den har været i Omløb med rundrejsende Skuespillertrupper, og den har Træk fælles med Holbergs Jeppe-Komedie, først og fremmest det, at der laves en Komedie i Komedien, nemlig Bondens Ophøjelse til en stor Herre. Vi træffer siden i Holbergs Komedier en Forkærlighed for dette Spil-i-Spil. Jeppe-Motivet gik over i Jesuiternes latinske Komedie-Digtning til moraliserende Brug paa deres Skoler. Her har Kåre Foss eftersporet det med det Resultat, at han, som nævnt, har fundet en latinsk Komedie af Pater Le Jay, skrevet i 1695 til Forsvar for Ludvig XIVs intolerante religiøse Politik, eller rettere til Angreb paa dens Kritikere.

Sagen har endnu flere Forbindelser. Men det afgørende er Fremdragelsen af Le Jays Komedie om Damocles, der har skrevet en politisk Bog og derfor paastaar, han véd, hvordan Staten skal styres; han bliver gjort til Konge, men viser sig straks umulig og bønfalder om at blive fri igen for Magten. Denne Skolekomedie blev spillet paa Latin for Publikum i Paris, diskuteret i Byen og ved Hoffet og holdt sig paa flere Skolescener en Menneskealder igennem. Den har Holberg rimeligvis kendt, mener Kåre Foss, allerede fra han i 1715 var i Paris. I flere Aar har han kæmpet med dens Emne. Saa skriver han, muligvis efter at have skudt Arbejdet med »Jeppe« til Side, »Den politiske

Kandestøber« og støtter sig »direkte eller indirekte« til Le Jay, siger Kåre Foss (Edda 1945, 199).

Dermed sættes Holberg ind i en helt ny litterærhistorisk Sammenhæng, nemlig den humanistiske Tradition med pædagogisk Tendens. Det bliver saa Spørgsmaalet, hvor meget man tør lægge deri. Og herudi vil jeg i dette Øjeblik ikke decidere. Blot vil jeg pege paa den Advarsel, der ligger i, hvad Paul V. Rubow engang har kaldt »Metodens Ekko«. Naar en Litteratur er fyldigt overleveret, vil man ofte altfor let kunne finde Bekræftelser i den paa Sammenhænge, man gerne vil etablere mellem den og anden Litteratur. Endvidere maa Betydningen af »Damocles« som Forbillede for »Den politiske Kandestøber« tages med det meget store Forbehold, som fremkaldes af den uhyre Forskel mellem de to Arbejder. Den er endnu større end den imellem »Jeppe paa Bjerget« og Bidermanns Anekdote, som Holberg har dramatiseret med en saa utrolig Fantasikraft. Det komedieskabende Mirakel, Holberg udførte i 1722's første Maaneder, forklares ikke og formindskes ikke. Og Molières Betydning udviskes ikke.

Som man ser, er der adskillige Punkter, hvor Holberg-Studiet staar paa Lur eller paa Spring med interessante Paastande. Men i een Henseende vil Holberg altid frembyde en aaben Horisont for nye Indsatser. Ikke blot saaledes som ethvert Digterværk, der møder en Læser og med sin Virkekraft skaber en Fortolkning i ham. Men paa den særlige Maade, der virker i et dramatisk Værk, naar det opføres og formes til Spil paa en Scene. Baggesen sagde, at Holbergs Komedier ikke skulde balsameres i Biblioteker, men leve paa Skuepladsen, og han har dermed paa en fin Maade sagt, hvad alle mener. En anden Ting er, at Baggesen ogsaa vilde omskrive Holberg til »det Sprog han vilde føre, hvis han skrev nu«, og har dermed lige saa nydeligt sagt, hvad ingen forhaabentlig vil gaa med til — selv om Holberg er aldrig saa svær at spille, især af sproglige Grunde, hvad man tit kan høre Skuespillere hævde.

Der sker netop nu en Nyformning af Teatrets Arbejde med Holberg, fremfor alt paa hans egen Skueplads. Overfladisk set er det bestemt af Tendensen til at komme fri af Will. Blochs kulturhistoriske Iscenesættelse. Dybere set er Tendensen præget af, hvad man har udtrykt med den halsbrækkende Glose Reteatralisering — altsaa at Teatret skal være en Arena for gribende Begivenheds-Skuer, et Sted hvor der tales til den umiddelbare Oplevelseslyst, hvor Fantasien udfolder sig, og Gemyttet bevæges af Festivitas. Der er heri et Oprør

mod den kunstneriske Naturalisme. Her gælder Billeskov Jansens omdisputerede Ord: »Tager man med grove naturalistiske Fingre paa Holbergs store Komediefigurer, vil de alle vise sig monstrøse, utænkelige i det virkelige Liv. Men betragter vi dem i deres egen Verden, viser disse Kaptajner for alle Narre sig at være i god Overensstemmelse med den Virkelighed, der omgiver dem: intet Under, da den er skabt for deres Skyld«. En Komediedigter er altid en Dramatiker, dvs. han kan skabe en Verden, som i eller uden for Tilskuerens Verden spiller sammen med denne. Er han ikke Dramatiker, kan han højst regnes for en Satiriker, der hvæsser sine Tænder til størst Glæde for sin egen Mund.

Holberg foregav at have lagt noget ind i sine Komedier, som skulde bevirke, at de var morsomme og moraliserende paa een Gang, nemlig Spillet mellem fiks Idé og Fornuft, mellem Pedanteri og Dannelse, mellem Urimelighed og den gyldne Middelvej. Dette er nutildags, for vore Øjne og Øren, saa godt som forsvundet, smeltet ind i Tekst og Ageren, i den sproglige Fynd og Scenens livfulde Øjenslyst. Vi siger ved Synet af en holbergsk Komedie noget lignende som Pernille om Jacob von Thyboe: »Mit Hjerte spiller i mit Liv, naar jeg ser de Plumager, han har paa sin Hat«. Naar Komedien ageres paa Scenen, springer der Hundreder af Modsætninger frem, paa hvilke der beror Komik i talrige Grader. Det er en fristende Opgave at uddrage et æstetisk Skema af Vald. Vedels afsluttende tre Kapitler af Molière-Bogen og anvende det paa Holberg. Man vil da kunne fremhæve to Synspunkter, som forekommer mig særlig frugtbare. Det ene er, hvad Vedel kalder Bekendthedskvaliteten, dette: at de fleste Danske fra Barnsben af kender Holbergs bedste Komedier og deres Verden, selv om det kun er gennem Læsning. Det andet er den Modsætning, som frembringer Komik: os paa denne Side Rampen, og det Liv, Digteren har skabt paa den anden Side, og som er scenisk Udfoldelse af Vitalitet.

Blandt de mange Definitioner, man kan opstille af det komiske, hvoraf ingen kommer udenom, at Komik beror paa Modsætningsforhold, vil vi betragte Komikken i Holbergs Teater under disse Synspunkter: Først, at den udledes af den Glæde, der vækkes af al frembringende Evne, Glæden ved at se Liv udfolde sig. Livsforhøjelse under effektskabende Formnings Herredømme er Grundlaget for al Glæde ved Kunst. Dernæst, at denne Glæde rummer en Følelse af praktisk, konkret, real Sejr over, hvad der hæmmer, forvrænger, overhovedet staar i Misforhold til det normalmenneskelige. Endelig, at

denne Glæde bæres af Indtrykket af kraftfuld Billeddannelse. Holbergs Komedier betyder for os i en væsentlig Grad Billeder i Aktion — Billeder af en Verden, som er vores og for saa vidt ikke uden Alvors-Appel til os, og som ikke er vores, blot kendt af os, og hvor til syvende og sidst de bidende Domme, der fældes med Satirens Myndighed, kun har relativ Gyldighed. Den mageløse Kraft, navnlig den sproglige Fynd, som man maa være af Stok og Sten for ikke at mærke i det holbergske Scene-Spil, faar saaledes den Virkning, som dybest bærer al Komik: at Menneskesind er besat og befries, at det er bundet i denne eller hin Livsform og udløses deraf, ved at den vises at være umenneskelig. »Kandestøberen« og »Erasmus«, tildels ogsaa »Barselstuen« og »Jeppe« er, modsat saa megen anden Komediedigtning, hvor Kynismen, som er den værste Fjende af velartet Menneskelighed, tit vinder bidske, bitre Sejre — disse Komedier er Befrielsens Glædesspil. Jeg tænker ikke blot paa den Befrielse, som er, at baade Personerne oppe paa Scenen og vi nede paa Tilskuerpladsen bliver en Fyr som Jean de France kvit, da han fordufter til Hamborg. Denne Befrielse bestaar i, at den poetiske Retfærdighed sker Fyldest: Harme afreageres i hævnende Straf, og vi siger: »Det havde han rigtig godt af«. Dette er en Balance uden Perspektiv. Og den er, bevares, meget tilfredsstillende. Men naar vi ser et Menneske, som er blevet til en Nar, og der sker en Tilbageforvandling, saa skabes der en Balance med Perspektiv. Vi siger: »Galt var det og godt gik det«. Og Perspektivet heri er, at vi ogsaa siger: »Livet sejrer — Erasmus er igen et Menneske«.

Benedetto Croce opstiller i sin Bog om Barokken tilsidst det paa een Gang historisk og dialektisk anlagte Synspunkt: la liberazione scherzosa. Han viser, at den Sundhed, den aktive Fornuft, som ytrer sig i, at der overhovedet skabes Kunst, sejrede over Barokken, og Litteraturen gik glad befriet videre.

Jeg ser klart nok, at den kunstneriske skabte Komik ikke er ensbetydende med den elementære Livsglæde. Men den første er indeholdt i den anden og kalder den til levende Liv.

Jeg tror, vi gør os selv den bedste Tjeneste i vort Forhold til Holbergs Komedier ved at se Komikken i dem under disse Synspunkter.

KOMIK OG HUMOR I HOLBERGS KOMEDIER

AF

HANS MØLLER

Ikke alle digterværker kan tåle en gennemgribende analyse, ofte sidder man tilbage med en lidt flov smag i munden, når alt er pillet fra hinanden, og man kan ikke længere nyde det som før. Holbergs værker tåler det bedre end de fleste; skønt mange af dem har været genstand for dybtgående analyser, mister de ikke deres friskhed og evne til at gribe læseren, rige som de alle er på vidnesbyrd om Holbergs sans for det levende hos mennesker. Her skal gøres et voveligt forsøg på at analysere eller snarere karakterisere det komiske i komedierne, voveligt for så vidt som det i sig selv er en formastelighed at prøve at forklare, hvad der får mennesker til at le.

Der er siden Aristoteles opstillet i snesevis af teorier om det komiske, mere eller mindre spøgefulde teorier. Vil vi karakterisere Holberg som komisk digter, kan vi, når vi har overvundet modviljen ved at rubricere noget så levende som komik, og når vi forenkler problemerne passende, tale om 3 begreber: komik, satire og humor; alle disse har det komiske fælles, men satire og humor viser en henholdsvis antipatisk og sympatisk holdning over for det komiske.

Det er berettiget hos Holberg at tale om en stor masse af komiske virkemidler, som hører komedien til som sådan, og som han mere eller mindre har lært sig af sine forbilleder Molière, Plautus, den italienske maskekomedie og middelalderfarcen. Den muntre Holberg havde let ved at lade sig påvirke af den barokke komik i disse lystige skuespil. De nyere franske komedier, som »bestaae aleene udi tørre Samtaler«, kan han ikke udstå, så foretrækker han den lystige maskekomedie: »Det er i den Henseende at man seer igjennem Fingre med de gamle Italienske Teaters U-ordentligheder, efterdi man derudi overalt finder Scener fulde af Salt og Geist, som bøde paa Feylene«. En ophobning

af komiske effekter og grove virkemidler som hos Plautus er ikke Holberg imod: »Siger man: Hvorfor mænger man da saa meget unyttig Galskab udi moralske Comoedier, da svares: Hvorfor forgylder Apothekere deres Piller« — »At mænge Galskab i Comoedierne er derfor ligesaa fornøden, som at smøre Hiulene paa Vognen og at bruge Drikke til sin Mad«.

I alle komedierne, selv de bedste, møder vi pryglescener og slagsmål, alenlange opremsninger af skældsord, henvendelser fra skuespillere til publikum, hentydninger til aktuelle forhold, forklædninger og efterabninger, serenader, som afbrydes med at få vand — eller det der er værre — i hovedet, gemmescener og alskens clownnumre. Så stereotype sådanne scener end kan være, der er i reglen fart og humør over dem, og oftest modererer han sin brug af dem, bortset måske fra alderdomskomedierne. Men Holberg ynder at undskylde sig ved at sige: »jeg maa undertiden sætte min egen Humeur tilside og hænge den Mad paa Krogen, som jeg veed Mængden helst vil bide paa«.

Mens disse komiske virkemidler i reglen hos Holberg giver indtryk af en tillært teknik og ikke bidrager til karakterskildringen, er mange komiske situationer mere et vidnesbyrd om hans egen kunst. Her tænkes på de velkendte scener, hvor stadig gentagende afbrydelser udefra griber forstyrrende ind som i »Den Stundesløse«, hvor Oldfux opregner alle de videnskaber, han har erhvervet, og ikke agter på Vielgeschreys stadige afbrydelser. I disse og lignende situationer berøves den komiske person sin frie vilje, han bliver som en marionetdukke, der styres af fremmede, mekanisk virkende kræfter, f. eks. i de mange lystige forstillelses-scener og i de situationer, hvor verden vendes på hovedet. Virkningen kan være ret grov, men oftest sætter de hos Holberg personen i et bestemt komisk lys og bidrager derved til karakterskildringen; med støtte i verdenslitteraturens grovere komik skaber Holberg en hel verden af levende, komiske situationer, som hos ham bliver mere end en teknik.

Et lignende resultat nås ved en undersøgelse af verbalkomikken, og her er det mere Plautus' brede, kraftige sprog end Molières mere retoriske, slebne stil, som Holberg har lært af. Ordspil, ordsprog, opremsninger, fortalelser og misforståelser, vittigheder, »frie expressioner« — alt hører komediegenren til, men har fået sit eget liv hos Holberg og har givet liv til de komiske karakterer i højere grad end hos hans forbilleder. Det var Holberg magtpåliggende at fremstille visse

karakterer, og derfor har komikken næsten altid sit udspring i selve den foreliggende sag og fødes af den komiske persons stilling; næsten alle komiske træk har et individuelt hensyn. De blot komiske effekter, som står frit uden særlig forbindelse med situationen eller karakteren, kan være nok så vittige og morsomme, de taber dog ved gentagelsen; men har de perspektiv til et levende menneske i al dets særhed og særpræg, vinder de snarere ved gentagelsen. Holberg mestrer som få gennem alle de komiske virkemidler at udlevere det hele menneske, ikke mindst i rammende replikker, som selv løsrevet virker mærkelig stærke: »Skriver I Karle der henne« — »Jeg har ikke Stunder« — »Det war ein grausom Salbe« — »Vil du have fiint Sand eller slet og ret Jord« — »Velkommen Allesammen! I gode Mænd! hvor var det, vi slap sidst« — etc.

Klassicismen i Holbergs komedier viser sig i fremhævelsen af det typiske i karakteren; omkring den enkelte karaktertype samles hele karakterens ide og scenevirkning, det enkelte træk hos personen er som regel stærkt fremhævet på bekostning af andre sjælelige elementer. Hos mange af skikkelserne ses den enkelte fejl isoleret og abstraheret, og Holberg giver sig ikke af med at motivere de sjælelige omskiftelser; vi ser sjældent, hvorfor og hvordan karakteren er blevet sådan, blot at den er sådan; karakteren er i sin klassiske form uforanderlig og står stille. Men netop denne stivnen er i sig selv komisk, mekanisk som den er. For så vidt følges normen for genren, men Holberg går udover det almene og gør karakteren mere nær, aktuel og national i sine mest levende skikkelser som Jeppe, Erasmus, Herman v. Bremen o. a. Holberg kunne indleve sig i dem, kendte dem tilbunds og har som kunstner formået at genskabe dem på scenen og genialt belyse dem netop gennem komiske situationer og replikker, så de står lyslevende. Med sin usædvanlige iagttagelsesevne har Holberg set sine medmennesker på en frisk og ny måde som vel ingen samtidige. Vi skal vende tilbage hertil og kun foreløbig fastslå, at vi i de fleste tilfælde kan vise figurernes forbindelse med de klassiske mønstre; men den digteriske inspiration indgyder dem nyt liv, så de ikke længere er abstrakte karakterer, men levende. Isolationen af den enkelte egenskab er betingelsen for selve komikken, og vi ser denne truet, når Holberg fjerner sig fra mønstret. Jeppe f. eks. kender vi ud og ind, vi lærer hver afkrog af hans sjæl at kende, vi forstår ham og får medlidenhed med ham.

De mangfoldige komiske fænomener danner tilsammen en verden for sig; kommer vi fra den daglige verden ind i komediens, finder vi, at her er alt anderledes, end vi er vant til. Det komiske er en modsigelse, der er i strid med det, som skulle være, det er en modsigende dom, som Brandes siger. I komedien træder det urimelige og umulige frem som tilsyneladende virkeligt. Den komiske verden er anlagt i et andet plan end vor, den er fri og uafhængig af de gængse love. I denne sfære virker de komiske fænomener, her kan de boltre sig frit og uafhængigt. I denne verden har det komiske talent friere spillerum, thi her er betingelserne for et nyt og friskere syn på livet.

Det komiske er her behandlet som fænomen uden hensyn til den farve eller eventuelle opgave, komikken kunne have. Men komiske virkemidler kan optræde i såvel satirisk som humoristisk form, med en henholdsvis antipatisk og sympatisk betoning, uden at denne inddeling altid lader sig gennemføre. Satirikeren indtager en angribende holdning, hans anklage er inspireret af mere eller mindre heftig vrede. Holbergs hidsige og temperamentsfulde kunstnersind, som han selv giver os et billede af, har foruden den komiske sans gjort ham til satiriker. Han har hvæsset sin satiriske pen i skæmtedigtene og i Peder Paars og lært teknik af den ældre satiredigtning. Springet til komedien er ikke stort, begge er fremkaldt af harme hos digteren, men de satiriske digte skal indignere, komedien vække latter. Atter og atter henviser han til sine litterære læremestre, og han følger satirens almene love, den ensidige overdrivelse af et isoleret karaktertræk og latterliggørelse af dette. Han tager den klassiske litteraturs universelle satiremotiver op, men karakteristisk er det, at han — på en enkelt undtagelse nær — afholder sig fra at spotte over legemlige skrøbeligheder, som hans satiriske kolleger gør. Om den lange række af satiriske skikkelser i komedierne kan det siges, at de nok lader sig bestemme ud fra litterære lån, at et flertal af dem bærer de traditionelle træk, men samtidig, at Holberg i usædvanlig grad har indblæst de gamle komiske figurer nyt liv ved at aktualisere dem og lade dem nyde godt af egne oplevelser og iagttagelser. Men også for en aktualisering er der god litterær tradition, både Juvenal og Boileau lægger an på lokale og aktuelle forhold.

Holberg var kunstner og som sådan først og fremmest skribent; hver enkelt genre har sine særlige krav, som Holberg søger at opfylde. Komedien har som klassisk digtart alle tider et angribende sigte,

en moralsk intention. En komedieskriver er moralist, han skal have øjnene åbne for menneskers latterlige sider, og han skal revse på en morsom måde. Molières komedier er spotske og bitre og fremstiller bedst uhelbredelige lidenskaber, Holbergs er mere lystige og gengiver luner, som kan helbredes. Men begge komedier er moralske. Det er med stor vægt blevet fremhævet, at Holberg først og sidst må betragtes som skribent, at det ikke rigtig er alvor med moralen i komedierne. Dog fremhæver han til enhver tid, at han skriver for at moralisere, en søn af sin tid. Holberg er hverken kun skribent eller kun moralist. Satiren har ligget for hans temperament, han kan ikke lade være at satirisere.

I komedierne er satirikeren dog kun een side af Holberg, en anden er humoristen. Det er ikke let at opstille en bestemt definition for humor; ordet dækker et begreb, som gennem tiderne er undergået forandringer. I daglig dansk er ordet ofte synonymt med lune eller humør. Humor, som det skal anvendes her, er en form af det komiske, men adskiller sig fra ren komik derved, at det komiske altid forudsætter visse ting som rigtige (skønt de for et øjeblik går imod normen), hvad humor ikke kender. Fra satire adskiller humor sig ved en vis sympatisk holdning over for det komiske objekt.

Til at belyse humor i Holbergs komedier kan som udgangspunkt tages Henrichs lange monolog i »Kandestøberen« (IV, 1). Henrich ser udmærket godt, at kandestøberen ikke egner sig til at være borgmester; den eneste nytte ved valget er, at han selv bliver Reutendiener. Herved er der vendt helt op og ned på forholdene; selve den alvorlige begivenhed, at en mand er blevet borgmester, hvad Henrich jo virkelig tror, ses under en ny synsvinkel, det vigtigste derved er, at han bliver Reutendiener, hvortil han fra fødselen er særlig kvalificeret, »Thi fra jeg var Barn, har jeg kunnet glæde mig ved at see Folk trækkes i Arrest«, og han forklarer vidtløftigt, hvordan han nok skal vide at passe sit embede. I et glimt ses samfundet nedefra. Der er ved humor noget overraskende, noget forbavsende. Livet og dets forskellige forhold ses fra en helt ny side, et syn som virker forbavsende ved, at det er helt modsat af, hvad vi er vant til. Alt er vendt om, stort er gjort småt, og småt er gjort stort. Hvad vi ellers regner for faste værdier har ingen gyldighed længere. Laster er hævet til at være dyder, og dyden regnes for lasten. Henrichs glæde over at se folk blive trukket i arrest og hans håb om at tjene store penge på sit Reutendienerat

bliver frit og frejdigt udråbt som prægtige dyder. Humorens verden er uden respekt for den konventionelle.

Det er hos Holberg mest de små i samfundet, tjenere, bønder og andre enkle sjæle, som fremsætter dette forfriskende syn på samfundet, folk som ikke er bundet til den konventionelle verden og ikke imponeres af den. Disse folk taler deres eget sprog, de er altid meget veltalende, stolte af deres lyse hoveder og advokatoriske evner. Henrich i »Den Vægelsindede« siger (I, 5): »Dersom jeg vilde daglig øve mig i at forsvare min Madame, kunde jeg med Tiden blive en stor Procurator, hvis Hoved-Dygtighed bestaaer nu i at rose en Ting, nu igien at forsvare det, som er lige tvært imod den samme«. Fra »Mascarade« (II, 3) kan man mindes Henrichs berømte forsvar for maskerader, hvor han forklarer, hvordan enhver herre burde ønske, at tjenerne altid gik ud og morede sig: »thi hvad Tieneste kan de dumme Diævle giøre deres Herre dermed, at de sidde i en Vogn og fryser saa en hel Nat, at de maae ligge syg Dagen efter? Jeg holder for, at den største Tieneste, en Tiener kan giøre sin Herre, er at pleie sig vel, naar Tienesten ikke forsømmes derved. See engang hvad min Herre vinder derved. Naar andre Herrer vil gaae paa Mascarade, knurrer Tienerne; jeg derimod hopper af Glæde og er aldrig mere hurtig. Naar andre slyngelske og dosmeragtige Tienere, som sidde i Vognen om Natten, skal hiem ere de ganske stive af Kuld og ubeqvemme at hielpe Klæderne af, jeg derimod gaaer dantzende hiem og er frisk Dagen derefter«. Da Eraste og Apicius i »Den Vægelsindede« (III, 3) har besluttet at duellere, stiller Christopher sin herre Eraste dette forslag: »Hør, Herre! hvad jeg har i Sinde; naar I kommer i Træfning sammen, vil jeg gaa bag til og sende ham min Kaarde ind i Ryggen, og vinder vi sikker« — »Fy, Fy, det duer ikke; vi skal fegte reent og ærligen tilsammen«, men i advokatoriske vendinger søger Christopher at overbevise sin herre om det gale i hans syn: »Ei hvad Ærlighed; Naar I vil giøre en Ulykke, er det jo ligemeget, paa hvad Maade det skeer. Naar vi vil tale om Christendom, om Samvittighed, saa burde I blive hiemme; men eftersom vi har besluttet at sætte i Dag Saadant til Side, maae vi være os selv lige —«.

Holberg har den retoriske stil fælles med den klassiske komedie, men den har fået et særligt liv her. Sproget har en egen friskhed, det bruger ikke de gamle, slidte ord, men nye overraskende udtryk og malende billeder; det er ikke slattent, men spændstigt og drastisk.

Ordene kommer fra en verden, hvor man virkelig ser og hører. En særlig plads indtager de mange ordsprog, der ligesom får nyt liv i den talendes mund; disse fyndord er lånt fra den fine, åndrige verden; de jævne mennesker har tilegnet sig en vis dannelse ovenfra, men den får farve af dem selv.

I selve skildringen af de humoristiske personer er der visse fælles træk, hvorved de adskiller sig fra de satiriske skikkelser. En skikkelse som f. eks. Gert Westphaler står mærkelig isoleret, uden nogen baggrund. Et ganske andet indtryk giver den humoristiske person, han trækker en hel verden med sig ind i komedien. Holberg har virkelig set dette menneske og været glad for ham, den humoristiske person er levende, vi ser ham i alle hans omgivelser. Når vi glædes over Jeppe og holder af ham, er det ikke blot, fordi Holberg har fundet nogle gode replikker og indfald og truffet det typiske ved en sjællandsk bonde, men fordi han er så helt levende. Jeppe er ikke nogen figur, men et virkeligt menneske. Skikkelser som Gert eller Lucretia har slet ikke det samme liv, de er satiriske skemaer, som kulturelt set står isolerede, de kan spilles på enhver scene. De humoristiske personer er ikke personificerede laster og egenskaber, men har selvstændigt liv, som gør at de lever videre, også efter at tæppet er faldet, mens man hurtigere bliver færdig med de satiriske typer. Dette må imidlertid ikke opfattes således, at man i Holbergs skikkelser kan skelne skarpt mellem satire og humor, kun yderpunkterne er tydelige.

Humorens verden er en anden end den daglige, det er en verden, hvori den største regelmæssighed hersker, og derfor bevæger de humoristiske personer sig med den selvfølgelige sikkerhed, som er karakteristisk for dem. Det morsomme beror ikke på visse latterligheder eller komiske påfund, men på det nye syn, man møder overalt. Man stilles over for et helt nyt livssyn, som er dannet ud fra bestemte, faste erfaringer, tingene bestemmes mere efter realiteter end efter abstraktioner. For Herman v. Bremen stiller sagerne sig ganske klart: han kender ikke meget til politik, mest fra den politiske Stockfisk, og derfor kan han med så stor sikkerhed dømme om politiske sager, thi han ser kun forholdene ud fra sine enkle forudsætninger. Ligeledes Per Degn, hans forudsætninger er så få og så simple, at han med største sikkerhed kan udtale sig om alt. Henrich, som hører en advokat tale latin, kan sige: »Det er forunderligt at høre Herren tale Latin; thi jeg kan sværge paa, at Taarerne staaer mig i Øjnene, naar jeg

tænker derpaa. Det er ligesom I hører Erter koge i en Gryde, saa hastigt løb Ordene ham ud af Munden.« (Kandestøber, V, 2). Peer kan ikke begribe, at poeter går så usselt klædt, når de kan få hele 2 rigsdaler for et vers, som kan gøres på et øjeblik: »Det må være en skiøn Bestilling at være Poet, thi man kan samle Penge som Græs derved« (Tyboe I, 3). Jeppes faste holdepunkter i livet er Nille og Mester Erich, desuden degnen, som gør ham til hanrej, fra disse punkter ser han alt. Hans højeste ønske i verden er »at min Kone enten ingen Arme havde, eller jeg ingen Ryg, thi Munden maa hun bruge saa meget som hun gider«, men »Jeg er dog saa skikkelig, at jeg aldrig har ønsket Livet af min Kone«. Degnen er han mere hård imod: »om Degnen døde, vilde jeg glæde mig, saavel paa mine egne Vegne som paa Andres; thi han giør mig kun Fortræd, og er Menigheden til ingen Nytte«. Jeppe kan ikke måles efter kristen moral, hans verden er indrettet efter egne normer. Da Jeppe vågner i baronens seng, er alt forandret, og han søger nu at bestemme den nye verden, han er kommet i, og han tager sit udgangspunkt i de faste realiteter, han har at holde sig til: konen, børnene og sig selv. Herfra arbejder han sig langsomt udad, idet han følger erfaringens sikre, afstukne baner. Der er en egen, streng logik i humor, ligeså følgerigtig som vor, blot er udgangspunktet et andet. Jeppes ræsonnementer er i virkeligheden fuldstændig rigtige, og tilskueren føler ingen trang til at korrigere ham eller forarges over hans afvigende moral, vi giver Jeppe ret. Jeppe støder stadig sammen med den borgerlige verden, som finder ham latterlig. Baronen og hans folk spiller en intrige med ham og morer sig over ham, men de viser derved kun, at de slet ikke har forstået Jeppe. Det er nok baronen, der får det sidste ord i komedien, men det er i virkeligheden Jeppe, der har vundet spillet. Når Jeppe er latterlig, er det egentlig kun i baronens øjne. Humoren fremkommer ved, at de to verdener mødes og belyser hinanden, virkningen ligger i kontrasten. Jeppe er komisk, når baronen ser på ham, og baronen er komisk, når Jeppe ser på ham.

Tobias Procurator har en speciel moral. Han har medlidenhed med de små i samfundet: »Jeg er en ærlig Mand, der vil Ingens Ulykke . . . Jeg søger altid at forlige fattige Folk, som ingen Midler har at søge Proces med« (Gert Westph. IV, 2). Men også byfogeden og skriveren tager han sig af, idet han ikke forliger nogen sag for ikke at tage brødet fra dem; en prokurator, der forliger en sag, handler slet: »Ja

jeg tør sige, han er en Tyv«, at forlige en sag er at stjæle fra sig selv.

Snyltegæsten har også sin egen moral, som Oldfux i »Jacob v. Tyboe« opstiller. Den første regel er at holde venskab med alle mennesker, men at være ingen af dem tro. Derfor er Jesper meget skamfuld over at være tro mod Monsieur Leonard, thi troskab er for snyltegæster en synd: »Derudi synder jeg mod Professionen og vanslægter fra mine kiære Forfædre, som skare alle over een Kam« (I, 1). Det andet bud er at forstå kunsten at stjæle. Oldfux mindes her sin døende fars ord: »Jesper! dersom du vil træde dine Forfædres Fodspor, kanst du aldrig lide Nød udi Verden; men, sagde han, videre, giør aldrig Skielmsstykker, førend du est bleven bekvem dertil. Øv dig først paa at stiæle Knappenaale og Skopinde og gak siden gradvis frem til det større. Ingen bliver hængt, fordi han stiæler, men fordi han ikke forstaar Kunsten ret. Paa hvilke Ord han trykte mig udi Haanden og ganske sagtelig hensov med sine Forfædre« (V, 1). Oldfux betegner i »Det arabiske Pulver« sin ven Andreas som virkelig ærlig, da han forstår sit handværk så vel, at han ikke er blevet hængt. I fællesskab forarges de over de slemme byfogeder, »som ikke kan lade ærlige Folk være i Ro« — »Ja de ere saa misundelige, at saasnart en brav Mand har forhvervet sig en Stilling, søger de at skille ham derved igen«, hvortil Andreas salvelsesfuldt udbryder: »Dyden er allevegne forfulgt«.

Henrichs dyd bedømmes efter hans evner til at skaffe sig ekstra indkomster, »Som jeg ikke vil modtage af Gierrighed, men alene for at lade see, at jeg forstaar mit Embede og Reutendienerat« (Kandestøber IV, 1). Ligeså hos de andre tjenere som Peer i »Jacob v. Tyboe«, der beklager, at han hos rådmanden udi Slagelse gik ærinde med penge og overleverede »de samme uden ringeste Afkortning. Men da var jeg ikkun Tiener, nu er jeg Lakei. Det er nogle dumme Diævle disse Tienere udi de smaa Stæder; de gaae frem udi Verden ligesom Uhreværk .... I store Byer har det anden Art. Der ved man at føie sig Alting til Nytte« (III, 7). Tjenere, der ikke forstår denne deres profession ret, er altså dumme og tåbelige og ikke værdige at kaldes lakajer, til denne bestilling kræves anderledes kvalificerede folk.

Vi er her inde på ironiens område; men en undersøgelse af Holberg som ironiker må udelades af denne behandling. Fælles for eksemplerne er, at moral i vor forstand ikke findes i disse tilfælde, eller rettere

moralen er en anden. Set udefra tager de humoristiske personer sig ud som umoralske eller endog amoralske. Men disse mennesker er moralske i en anden forstand, i humorens verden respekteres livet i alle former; der sker en omvurdering af godt og ondt, af stort og småt. Dette forudsætter, at mennesker lever friere og mere umiddelbart end almindeligt. De gamle former sprænges, men det betyder ikke formløshed, humorens verden har sin egen form, en anden end den gængse, men ofte ligeså streng og lovbunden. Humor har ikke een fast og ufravigelig form, den har mange og skaber sig stadig nye, som det netop ses i Holbergs komedier. Der er som en række forskellige moralsystemer, som er skabt i hvert enkelt tilfælde ud fra de foreliggende krav, alle bygget op med konsekvens. Der viser sig flere muligheder, end vi ellers regner med, ikke kun een »rigtig«.

Det er som bekendt ikke Holbergs mening at prædike nye moraler som disse. Men under arbejdet med komedierne har kunstneren taget magten fra moralisten, skikkelserne har fået deres eget liv. Humoren repræsenterer, som den her er forstået, en livsform, der er i absolut strid med moralen, og idet den bryder frem, sprænger den moralen. Det, der virker stærkest i »Jeppe paa Bjerget«, er ikke moralen, men humoren. I de andre komedier får Holberg slet ikke plads til at give en Henrich, en Peer eller en Oldfux den afstraffelse, som de rettelig burde have. I »Kandestøberen« f. eks. optager hovedmoralen så megen plads, at der slet ikke bliver tid til at straffe Henrich, han får lov til at løbe lige så slyngelagtig ud af komedien, som han kom ind i den, og en tro samfundsborger måtte det jo egentlig forurolige, at en sådan skurk går skud forbi.

Moralen sprænges gang på gang, men Holberg vedkender sig det ikke, har vel knapt nok været sig det bevidst. Han lærte sig satirens kunst af sine klassiske forbilleder og har formået med originalitet at udnytte det foreliggende materiale, men størst originalitet viser han måske der, hvor rammerne sprænges, hvor han inspireres og digter løs på sine skikkelser ud fra sine egne rige oplevelser af mennesker.

NYE STUDIER OVER HOLBERG VED ARBEJDSBORDET

AF

F. J. BILLESKOV JANSEN

I

Som Kommentator har man sine Oplevelser med den kommenterede Forfatter. Har man stillet sig den Opgave at finde de Kilder, Holberg øste af, da han skrev sine danske Epistler, faar man — naar Eftersøgningen lykkes — en Viden om hans Arbejdsvaner, som kan have Betydning for at forstaa ham som Skribent og Tænker. Da Kommentaren til de to første Epistelbind, dem fra 1748, var afsluttet, bød der sig en Lejlighed til med nyrevne Farver at afmale de holbergske Tankers Horisont[1]. Efter at nu ogsaa de to Bind fra 1750, samt det posthume fra 1754, er kommenteret til Ende, kan det friste at tage nogle Eksempler fra disse tre Tomer. Men medens den første Fremstilling var bygget over Epistlernes Emnekredse, vil denne bevæge sig fra Iagttagelsen af den lille filologiske Detalje op imod Betragtninger over Holberg og de store Bøger. Fælles for de to Studier er da dette. De vil vise, at Kendskabet til den *umiddelbare* Kilde til et Skrift af Holberg væsentligt forøger vor Forstaaelse af Skriftet, og de vil fortælle noget om, hvorledes den gamle Holberg bar sig ad, naar han skrev Epistler.

II

I Monumentaludgaven af Ludvig Holbergs Samlede Skrifter aabner Udgiveren, Carl S. Petersen, sin Fortale med disse gode Sætninger: »Det erkendes for en Udgivers første Opgave at prøve den Text, han skal udgive. Han maa overveje, hvad der af mulige Ufuldkommenheder eller Urigtigheder kan antages at hidrøre fra Ejendommeligheder

[1] Holberg ved Arbejdsbordet. En Introduktion til de danske Epistler. Holberg Blandinger, tredje Samling, 1946, 7—41.

ved Forfatterens Maade at arbejde paa, og hvad der maa regnes for blotte Afskriver- eller Trykfejl; kun de sidste maa han rette, de første ikke«. Vi skal nu indlede med et Eksempel paa, at den forlangte Prøvelse af en holbergsk Tekst ikke med Held kan gennemføres uden præcis Viden om Tekstens Kilde.

Det er ikke ofte, Holberg nævner Martin Luther uden for Kirkehistorien, og man lægger derfor villigt Mærke til de Steder hvor det sker. I Ep. 217 kritiserer Holberg den teologiske Typelære, som tyder Skriftens Udsagn som Allegorier, Forudsigelser om Begivenheder i Kristendommens Historie. Fra Tid til anden har »den allegoriske Sygdom eller Typomanie« aldeles taget Overhaand. »Adskillige af de gamle Kirke-Fædre, sær Origines, haver giort Exces deraf. Naar, for Exempel, der staaer, at Christus uddrev af Templet dem, som solte og kiøbte, siger han, at ved Templet forstaaes Meenigheden, ved Kiøbmændene falske Prædikantere, som drive Kiøbmandskab med Evangelio. Det er troeligt, at hverken han eller nogen anden Kirke-Lærer derfore haver villet nægte de literate Historier udi Skriften, og at derfore Lutheri Ord, naar han in præfat. ad form. Spirit. intell. siger, at den heele Skrift saavel af det gamle som ny Testamente maa forklares Allegorice, efterdi der staaer: Jeg skal aabne min Mund udi Lignelser, ikke bør eller kand forstaaes saaledes, at man maa giøre Skriftens Historie til intet«. I de op mod 70 Bind, der udgør Weimar-Udgaven af Luthers Werke, findes ikke noget Skrift, hvis Titel stemmer med Holbergs Forkortelse. Gaaden faar først sin Løsning, da Hovedkilden til Ep. 217 konsulteres. Efter Luther nævner Holberg en Repræsentant for den nyeste Allegorilære, Thomas Woolston; i Fornuftens Navn vilde denne forklare Bibelens mirakuløse Beretninger som allegoriske. Det var en rationalistisk Brug af den allegoriske Udlægningsmetode, fjern fra de Ældres Typelære. Ikke desto mindre hævder Woolston med Styrke, at han følger Kirkefædrene, naar han udlægger Jesu Mirakler allegorisk: »Eucherius says, That the Scriptures of the New as well as Old Testament, are to be interpreted in an allegorical Sense«; saaledes staar der i Woolstons lille Bog, A Discourse on the Miracles of our Saviour, 1729, S. 8, med en Fodnote, som gengiver Eucherius' Latin og indeholder en Henvisning til Fortalen *»ad Form. Spirit. Intell.«*, dvs. *»Formulae spiritalis intellegentiae«*. Holberg benytter den latinske Tekst, hvor ogsaa Skriftstedet anføres: Aperiam os meum in Parabolis. Han har da sikkert skrevet »Eucherii Ord«; det er gra-

fisk let at forklare, at Sætteren læser »Lutheri Ord«. Vi har tillige et godt Eksempel paa den almindelige Forvanskning fra ubekendt til bekendt; den fromme Eucherius af Lyon, som levede i det 5. Aarhundrede, har Sætteren forstaaeligt nok ikke kendt noget til. Fejlen og dens Rettelse bekræfter saaledes den kritiske Regel om *lectio difficilior:* den vanskeligere, sjældnere Læsemaade er at foretrække.

Og nu da vi kender Stedet hos Woolston, faar vi Anledning til en ny Konjektur. Holberg citerer i Oversættelse nogle Linjer af Englænderen. Det er Afslutningen paa en Passage, som følger lige efter Paaberaabelsen af Eucherius, og som i sin Fuldstændighed lyder saaledes: »And this his Opinion, is no other than the common one of the first Ages of the Church, as might be proved by many the like Expressions of other Fathers. As in such Expressions, they do not except the Writings of the Evangelists; so they must include the History of Christ's Miracles, which as well as other Parts of the History of his Life, is to be allegoriz'd for the Sake of its true Meaning; consequently the literal Story of Christ's Miracles proves nothing«.

I vort indledende Citat af Holberg tales om de »literate Historier udi Skriften«; med Udtrykket »the literal Story« foran os kan vi med betydelig Sikkerhed slutte, at der hos Holberg skal læses: »literale Historier«. Literalismen, den bogstavelige Forstaaelse af Bibelteksten, er som man véd Betegnelsen for den allegoriske Metodes Modsætning.

III

I en af sine seneste Epistler udtaler Holberg om Kolumbus, at Formaalet med hans store Rejse ikke var »at opsøge nye og ubekiendte Lande, men alleene en kortere og mageligere Vey over det Vestlige Hav til China og Ostindien, end den, som Portugiserne foretoge sig ved at følge de Africanske Kuster, at dobblere det yderste Forbierg af Africa, og at passere Linien tvende gange førend de kunde naae deres foresatte Maal« (Ep. 457). Den ejendommelige Anvendelse af »dobblere«, dublere, er noteret af Ordbog over det danske Sprog, med dette Sted som eneste Eksempel. Man omskriver Betydningen saaledes: »sejle rundt om (et forbjerg olgn)«. Denne Betydningsbestemmelse har længe forekommet mig for speciel, kasuistisk, og jeg har tænkt paa, at der forelaa en Gallicisme. Paa Fransk betyder doubler bl. a. at passere, i moderne Trafiksprog: at overhale. Denne Formodning blev til

Vished, da jeg fandt den litterære Kilde til Ep. 457. I det 18. Aarhundrede havde den populærvidenskabelige Litteratur et Gennembrud; talrige var især de franskprægede Værker, hvor Videnskabernes Resultater fremlagdes for den dannede Almenhed. Holberg kunde lide Arten og drog Nytte af den, Ep. 68 om Bierne bygger i Stof og Stil (men ikke i Tanke) helt paa en fransk Læges Popularisering af Réaumurs Forskningsresultater. Endnu mere intimt er Ep. 457 forbundet med et ganske underholdende Skrift i adskillige smaa Bind, Le Spectacle de la Nature, 1732 ff. Holberg nævner det een Gang, i Ep. 454, men det har givet ham Stof og Impulser til en hel Gruppe Epistler med Emner fra Naturvidenskaberne; en af de andre skal omtales om lidt. Holberg har sikkert ikke kendt Navnet paa det anonyme Arbejdes Forfatter; han hed Noël-Antoine Pluche, var af gejstlig Stand og virkede som Lærer og Forfatter. I 4. Bind af Le Spectacle de la Nature findes et Afsnit om Portugisernes Opdagelsesrejser, især rundt om Afrika. Rejsende »apportèrent en 1487 à la Cour de Portugal l'agréable nouvelle de la facilité de commercer autour de ce grand continent, & de doubler le Cap qui le termine vers le Midi«.

Det kan nu ogsaa ses, hvorfor Holberg griber efter den nye Glose, han vil berige sin Stil. Han skal bruge »passere« lige efter; ved at antage det fremmede Ord faar han en god Variation i Verberne, samtidig med at Konstruktionen transitivt Verbum + Objekt opretholdes i Rejsens Beskrivelse: *følge* Kysterne, *dobblere* Forbjerget, *passere* Linjen. Saa kan det danske Udtryk, »seyle omkring (Afrika)«, altsaa Verbum + Præposition, gemmes til den næste Passage.

IV

Vi har set, at Kildekommentaren kan bidrage til at etablere den rette Tekst og til at tolke Tekstens Gloser rigtigt. Men den kan ogsaa være med til at præcisere, paa hvilket Sprog Holberg læser den Tekst, han henviser til.

Holberg havde et ret solidt Kendskab til de engelske Deisters Idéer. En af hans vigtigste Kilder hertil var en lille Bog af Anthony Collins, A Discourse of Free-Thinking, London 1713. Som Indledning til Ep. 363 erklærer Holberg: »Jeg haver nyeligen anden Gang igiennemlæset Collins Skrift om Frihed at tænke (Liberty of Thincking)«, og han giver derefter et Referat af Forfatterens Opfattelse, at endog meget svagt

begavede Mennesker har Ret og Pligt til at tænke selvstændigt i religiøse Spørgsmaal. Man bemærker, at Titelen hos Holberg ikke er anført korrekt og faar Mistanke om, at »Liberty of Thincking« er et Forsøg paa at rekonstruere den engelske Titel ud fra den franske Oversættelse, Discours sur la liberté de penser, Londres 1714. Den kortfattede Gengivelse af Collins' Argumentation tillader ikke at afgøre Spørgsmaalet. Formodningen bliver først til Vished, da det konstateres, at den følgende Epistel, Nr. 364, som ikke nævner Collins, ogsaa har dennes lille Skrift som Kilde. Holberg har her et langt Citat af den engelske Sprogforsker og Teolog, George Hickes, der har udtalt sig i det dengang brændende Spørgsmaal, hvem der er mest at frygte, en Ateist eller en overspændt Troende. Hos Collins begynder det saaledes: »Dr. Hickes says, If the Atheist does Evil because he believes not, the Enthusiast will upon a thousand occasions believe he may do Evil«. Denne Tanke oversættes saaledes til Fransk: »Si l'Athée, dit-il, fait du mal, parcequ'il n'a point de Religion, le Fanatique en fait mille fois davantage parcequ'il croit que la sienne autorise celui qu'il fait«. Og det er let at se, at Holberg følger den sidste Tekst, naar han lader Dr. Hickes tale saaledes: »Hvis en Atheist giør Ondt, efterdi han ingen Religion haver, saa giør en Fanaticus tusinde Gange meere, efterdi han troer, at hans Samvittighed autoriserer ham dertil«.

Holberg, som i sin Ungdom havde tilbragt to Aar i England, var sikkert nok fortrolig med det engelske Sprog. Ligesaa sikkert er det imidlertid, at han læste den engelske Litteratur paa Fransk, naar han kunde komme til det — Eksempler er Locke og Spectator — og det var ikke svært, for nye engelske Bøger oversattes som Regel hurtigt til Fransk. Det er et pudsigt Udslag af sproglig Forfængelighed, naar Holberg i Ep. 363 ønsker at skilte med, at han har læst en engelsk Bog i Originalsproget.

V

Under den sidste Verdenskrig var der en af Holbergs seneste Epistler, der tiltrak sig Opmærksomheden; det var Ep. 452, der endog kom i et bibliofilt Optryk under Titelen »Tanker i 1756 [skal være 1754] Virkelighed i 1941«. I denne korte Epistel udmales, hvad der ville ske, hvis Menneskene lærte sig Kunsten at flyve: da »vilde den heele Jord faae en anden Skikkelse. Mennisker maatte forlade Stæder og Landsbyer, og efter Rov-Fugles Exempler grave sig ned udi Huler, saasom

Muure og Volde ikke kunne beskytte et Menniske imod det andets Vold. Kort at sige: Regieringer, Societeter, Forbund vilde reent ophøre, saasom de kunde ikke være til nogen Nytte; og man vilde see Mennesker enten udi Huler eller paa Spidse af Bierge, og derfra at nedflyve, for at plyndre, og med Rovet at give sig tilbage igien«.

Denne Vision af Luftkrigens Følger er imidlertid ikke Holbergs. Han har den fra en unævnt Kilde, Abbé Pluche's ovenfor omtalte populærvidenskabelige Værk, Le Spectacle de la Nature. Det lige anførte Stykke er en trofast Oversættelse. Denne livfulde og anskuelige Skildring tilhører Franskmanden — eller gør den det ikke længere? Pluche er i Dag saa død som en fortidig Forfatter kan være; næppe nogen vilde falde paa at drage disse Linjer frem af Glemselen. Men idet Holberg tilegner sig dem, redder han dem saa at sige for Efterverdenen. Og da nu Kommentaren til Holbergs Epistel atter knytter Forbindelsen mellem Visionen og dens Forfatter, er ogsaa Pluche's Navn sikret et Efterliv i hvert Fald i vor Litteratur.

Med Holbergs Kilde i Hænde kan vi forklare en anden Ejendommelighed ved Ep. 452. Synet af Flyvningens katastrofale Følger var af en særlig, man kunde sige hypotetisk Art: »hvis Mennisker kunde lære at flyve, vilde den heele Jord faae en anden Skikkelse«. Det er Epistlens Idé, »at GUD for det Menniskelige Kiøns Nytte« har gjort det umuligt for os at hæve os fra Jorden. Det er mærkeligt hos Holberg at træffe denne Tanke, at Gud for at skaane Mennesker for et Onde har forhindret et teknisk Fremskridt. Men vi forstaar det bedre, naar vi konstaterer, at Holberg aldeles uforarbejdet har optaget denne Tankegang sammen med det øvrige Stof. Hos Pluche er Fremstillingen tilrettelagt som en Samtale mellem fire. Den unge Junker taler begejstret om de store praktiske Fordele, som Flyvning vilde forskaffe Menneskene. Men Præsten hævder, at det vilde være den største Ulykke for Menneskeheden; derfor har det guddommelige Forsyn sat en Stopper herfor; Flyvningen vilde blive alle Røveres sikre Hjælpemiddel. Den forfærdede Grevinde vender sig bebrejdende mod Junkeren og siger: »Der kan De se, hvad De udsætter os for med Deres Opfindelser«, men Greven beroliger hende: Der er en uovervindelig Forskel mellem Luftens og Menneskelegemets Vægt; skulde man løfte Mennesket ved Hjælp af en hul Maskine, vilde denne blive saa stor og klodset, at den var umulig at styre. Nej, saadant Instrument er en ligesaa umulig Ting

som et perpetuum mobile. Dermed er den stakkels optimistiske Junker bragt til Tavshed.

VI

Af de foregaaende Afsnit har man maaske kunnet faa det Indtryk, at Ludvig Holberg i sine sidste Aar, da han skrev paa sine Epistler, nøjedes med at konsultere Smaaskrifter eller korte Stykker af større Arbejder. At han altsaa ikke drev mere grundige Studier.

Vistnok har Holbergs Læsning i Almindelighed haft en noget nervøst springende Karakter. Med Iver kaster han sig over et Værk, af gammel eller ny Dato, men naar det har befrugtet hans Pen, og en fire-fem nye Epistler ligger paa Rad, forlader han Bogen, og man hører da i Almindelighed ikke mere til den. Le Spectacle de la Nature er et Eksempel herpaa.

Men Billedet af den gamle Holberg ved Arbejdsbordet er ikke fuldstændigt, før vi har set ham, næsten taalmodigt, vende Bladene i to mægtige litterære Værker, begge i det franske Sprog.

Den franske Jurist og Officer Rapin de Thoyras udvandrede, paa Grund af sin reformerte Tro, til England. Her skrev han Histoire d'Angleterre i ti Bind, som udkom i Haag 1724—27; 1735—36 suppleret af andre Forfattere med endnu tre Bind. I alt tretten store Kvartbind. Denne moderne Nationalhistorie havde ved sin Fremkomst været en kraftig Inspiration for Holberg. Han udarbejdede da en fuldstændig dansk Rigshistorie, i tre Bind, der bl. a. typografisk blev lagt nær op ad Rapins engelske. I 1. Bind af denne fandt han meget Materiale til sin egen Fremstilling af Danskerne i England. Dannemarks Riges Historie udkom 1732—35, og efter den Tid vendte Holberg flere Gange tilbage til Histoire d'Angleterre. Første Gang, da han søgte efter Stof til sine sammenlignede Heltindehistorier (1745); Rapin blev en vigtig Kilde til Biografierne af Elisabeth, Anna Boleyn, Marie I (den Blodige), Marie Stuart og Jeanne d'Arc. Ved Forberedelsen af Epistlernes to første Bind, der udkom 1748, spillede Rapins Værk ikke nogen væsentlig Rolle; helt anderledes med de to næste, fra 1750. I Ep. 264 siger Holberg: »Jeg læser nu den Engelske Historie«, og Mærkerne ligger saa tæt og saa regulært, at man synes at se Holberg læse det vældige Værk — 6—7000 Sider — Bind for Bind. Medens han tidligere sikkert mest har benyttet Histoire d'Angleterre som en Haandbog, læser han nu Englands Historie i Sammenhæng. I Stedet for at

tage Enkeltheder ud til Brug andetsteds, som i Dannemarks Riges Historie og Heltinders sammenlignede Historier, standser Holberg nu op efter et og andet stort Afsnit og nedfælder sine Refleksioner derover paa Papiret. Saaledes om Normannerherredømmet i England; om Henrik VII og Henrik VIII, Jakob I, Karl I, Cromwell, Karl II og Jakob II; endelig om Vilhelm III, Marlborough, Anna, Georg I. Tilsammen danner disse Epistler næsten en lille ræsonneret Englandshistorie. Holberg er blevet færdig med Læsningen, ogsaa af Supplementsbindene, før 1750. — I Epistlernes sidste, posthume Tomus (1754) findes endnu nogle spredte Spor af Rapin.

Med Histoire d'Angleterre forblev Holberg inden for et bestemt Fagomraade, Historien, specielt den politiske Historie. Ganske anderledes med Pierre Bayle's Dictionaire historique et critique (1695—97), der kunde give Holberg Anledning til at skrive om snart sagt hvad som helst, og i enhver Tonart.

Holberg kom sent i Gang med at studere Bayles farlige Kritik af Tidens herskende religiøse og filosofiske Anskuelser. Det kan af adskillige Detaljer bevises, at den Udgave han har benyttet, ikke er ældre end den tredje, fra 1720. Et direkte Laan fra Dictionaire findes ikke før 1735; endnu i 1743 viser Holberg sig upaavirket af Bayles metafysiske Pessimisme; først i 1744 slaar denne igennem, og derefter kæmper Holberg med vigende Front over for Bayles frygtelige Anklage mod den Gud, der hvis han er almægtig ogsaa maa være ansvarlig for alt det onde der sker i den Verden, han har skabt (udførligt i Kommentar til Ep. 1).

Engang, da jeg igennem nogen Tid havde arbejdet med de første Epistler i Bind IV, som aabnes med Ep. 300, gjorde jeg en af disse Decouverter, der fryder en Kommentators Hjerte. Fra gammel Tid vidste man, at nogle af disse Epistler byggede paa Dictionaire historique et critique; Bayle nævnes i flere af dem. Chr. Bruun havde i sin Udgave fundet Kildestedet for andre, jeg havde suppleret med nye Henvisninger. Jeg opstillede, rutinemæssigt, en Liste over de vundne Resultater, og bemærkede da, at de Epistler, som skyldtes Stof hos Bayle, fulgte den alfabetiske Rækkefølge af Artiklerne i det historiske Leksikon. Medens Holbergs Laan hos Bayle til og med Ep. 302 vidnede om, at dennes Dictionaire har været spredt Læsning med intensiv Opmærksomhed omkring enkelte isolerede Artikler, saa tydede Forholdene fra Ep. 303 og et Stykke fremefter paa, at Holberg havde besluttet at læse

det store Folioværk *forfra*. Nu begyndte en Jagt! Mellem allerede opklarede Epistler laa andre i det dunkle. Ved Ransagen af de Sider, som adskilte to kendte Kildesteder, kom Udgangspunktet for en eller flere mellemliggende Epistler for Dagen. Det var som at bestemme en hidtil usigtbar Stjerne efter dens Plads mellem gammelkendte. Listen saa sluttelig saaledes ud: Ep. 303 har sin Kilde i Artiklen *Abeliens;* 305 i Art. *Acindynos;* 306 i *Alegambe;* 308 i *Ammonius;* 309 og 310 i *Amphiaraus;* 313 i *Anabaptistes;* 315 i *Ancillon,* 317 i *Babylone,* 318 i *Bellarmin,* 324 i *Brutus (Marc Junius);* 329 i *Cardan;* 330 i *Castille (Alphonse de);* 331 i *Castille (Blanche de);* 333 i *Chrysippe;* 334 i *Daillé;* 335 i *Epicure;* 339 i *Ermite.* Streng alfabetisk Orden!

Bayles Dictionaire omfattede, i 3. Udgave, fire Bind med ialt godt 3100 Sider. Ind i 2. Bind er Holbergs fortløbende Læsning gaaet i Staa, han var da naaet omtrent 1100 Sider frem. Senere benyttede Holberg en Del Gange Bayles Værk, men nogen sammenhængende Læsning blev det øjensynlig ikke til mere. Vi er tilbage ved Tilstanden før Ep. 303.

Og hvilken broget Flok af Anekdoter og Tankesprog, af Eksempler og Portrætter fik Holberg ikke fra Bayle blot i disse atten Epistler! Netop naar man læser de mange Sider hos Bayle i samme Rækkefølge som Holberg, standser op med den Gamle og følger en Epistel, som bliver til, genføler man noget af Holbergs Glæde ved Bayles altid vaagne, altid pirrende og pirkende Kritik.

Holbergs kontinuerlige Læsning af Rapin begynder før den store Bayle-Raptus, nemlig omkring Ep. 264; ind i Bayle-Rækken ligger Ep. 323, som viser, at Holberg arbejder sideløbende med de to Yndlingsværker; han fortsætter længst med Rapin, Ep. 400 viser at Holberg er ved at være færdig med ham.

Foruden adskillig anden Læsning har Holberg saaledes i et Par Aar — 1748—50 — i Vekseldrift dyrket to omfattende Litteraturværker, hvoraf det ene i hans Arbejdsform repræsenterer den professionelle Stadighed, den anden den litterære Vagabondage. Det er godt at konstatere, at denne gennembagte Litterator paa sine ældste Dage baade kunde holde et fagligt Stof, en faglig Metode fast og gaa paa filosofiske Eventyr.

Og ogsaa *det* kunde altsaa det omstændelige Kildestudium give os Oplysning om.

HOLBERG OG DET DANSKE PUBLIKUM

AF

JON KEHLER

Der var ikke før Holberg Tale om noget dansk Publikum i moderne Forstand, d.v.s. en litterært oplyst, litterært interesseret og til dels selv litterært virksom Middelstand. Bortset fra den religiøse Digtning, som Holberg næsten aldrig omtaler, og som man snarere har regnet for Teologi end for Poesi, blev næsten intet trykt. Digterværkerne passerede i Afskrifter fra Haand til Haand mellem Medlemmer af snævre Kulturkredse, der havde deres Tilhold først og fremmest i København, Viborg og Ribe. Der forekom de bekendte Skillingstryk, men større samlede Udgaver af Tidens Poesi maatte vente mange Aar paa deres Offentliggørelse. Det syttende Aarhundredes Digtere har som Læsere haft deres personlige Venner og Bekendte, nogle Studenter, enkelte borgerlige Mæcener som Fr. Rostgaard og maaske en lille Del af Adelen, der dog vel mere har interesseret sig for fransk Litteratur end for, hvad der kunde udgaa fra det danske Parnas. Selv Holberg startede i 1737 et beskedent Mæcenat med Pengepræmier for unge Poeter.

I Moralske Tankers 1. Bog Epigr. 27 udtaler Holberg sig om Middelstandens litterære Niveau paa den Tid, da han begyndte sit Forfatterskab: »De U-lejligheder, som jeg haver haft at klage over, have været adskillige Folks selsomme Critiqver. Thi saasom meenige Mand af Borgerstand ikke vare vante uden til triviale Bøgers Læsning, og udi Historier havde intet seet uden tørre Dag-Registere; udi Poesie intet, uden Lykynsknings-Vers; udi Theologie, intet uden Liig-Prædikener og Postiller; udi Skuespill fast intet uden gamle Historier om *Adam* og *Eva*, eller Eventyr om hellige *Dorothea*, *Doct. Fausto* og andet deslige, saa var det venteligt at see dem studse ved Skrifter, som ikke vare efter den gamle Plan og den almindelige Slentrian«. Holberg har ikke Uret. Han skrev selv den første danske ajourførte Verdenshi-

storie og leverede senere sin Kirkehistorie; dog har disse Værker vel næppe haft nogen vid Udbredelse. Man har nok endnu en Tid lang holdt sig til Arild Huitfeldt, Postiller og Ligprædikener. Det 17. Aarhundredes Poeter blev i det store og hele mere rost end de blev læst, og det eneste i Holbergsk Forstand moderne Skuespil, der eksisterede, var Mogens Skeels »Grevens og Friherrens Komedie«, der dog ikke blev trykt, endsige opført. Man havde kun de tyske Komedianters Teatre og de gamle Skole- og Bibelkomedier. Folkebøgerne læstes i stor Udstrækning, og de eneste Forsøg i Romangenren er Margrete Lassons »Den beklædte Sandhed« og Poul Pedersens »Don Pedro af Granada«. Som Barok-Romanen iøvrigt, er disse ikke naaet ud til den bredere Befolkning.

Et litterært Publikum var Middelstanden saaledes ikke. I »Danmarks og Norges Beskrivelse« fra 1729 klager Holberg over, at der skrives saa faa Bøger her i Landet, men i den ny Udgave fra 1749 føler han sig foranlediget til i en Fodnote at bemærke, at Nationen i de sidste tyve Aar er bleven sig selv ganske ulig, thi nu skrives der til Gengæld altfor meget. Det er denne Udvikling, der her skal gøres Rede for. En saadan Omvæltning betinges nemlig af dette ene: Middelstanden var fra en litterært uudviklet Hob blevet til et litterært dannet Publikum, og det i Løbet af disse tyve Aar. Æren derfor tilkommer ikke mindst Holberg.

Denne Udviklings første og vigtigste Forudsætning er det folkelige i Holbergs digteriske Geni. Men hertil kommer noget, der heller ikke er uden Betydning: Holberg forstod at sælge sine Værker og dermed at udbrede dem blandt Folk. Han havde den sjældne, men for Økonomien saa værdifulde Ævne til at vække Furore. Man kan fristes til at sige, at Holberg i fuld Bevidsthed om det Røre, der vilde blive, havde valgt Anholt som Centrum for Peder Paars' Rejse. Naturligvis vilde og maatte Holberg nægte dette, saaledes som han til enhver Tid afviser alle Nøgler til sin satiriske Digtning. Dette kan være, hvad det være vil, nok er det, at Digtet ved sin Fremkomst vakte en uhyre Opsigt. Det udkom 1719-20, blev eftertrykt i 1720, Holberg udgiver sin tredie Edition i 1720, og for anden Gang eftertrykkes det i samme Aar. Disse to Eftertryk er det bedste Bevis paa, hvilken Handelsvare Peder Paars har været.

Da Holberg udgiver sine fire Skæmtedigte i 1722, eftertrykkes ogsaa disse samme Aar. I det tredie, »Kritik over Peder Paars«, har

Holberg tegnet et Billede af sine Læsere, saaledes som de var, saaledes som de burde være og maaske enkelte virkelig var. Digtet vilde være særdeles egnet til at sende Rostgaard som Dedikationseksemplar.

Der kan næppe være Tvivl om, at det var denne, der henvendte sig til Holberg, da man stod for at skulle starte den danske Skueplads. Teatret aabnede den 23. September 1722, og inden Marts 1723 udfører Holberg sin bekendte Kraftpræstation at skrive ikke mindre end femten Komedier for Teatret. Holberg skrev ialt 33 dramatiske Værker, Ligbegængelsen in- og Nytaarsprologen exklusive. Af Betydning paa dette Sted er, at man gennem denne Produktion kan se, hvorledes Holberg imødekommer Publikums Ønsker.

Holbergs første femten Skuespil, som er skrevne eller planlagte før Teatrets Aabning, er alle i 5 Akter. 3-Akteren »Den Stundesløse« kunde synes at være en Undtagelse, men ogsaa denne har oprindelig været i 5 Akter og er først senere blevet omarbejdet.

Holberg siger selv i første Levnedsbrev om »Den 11. Junii«, at »Comoedien er meget lystig, men efter almindelig Smag: Thi jeg maa undertiden sætte min egen Humeur tilside, og hænge den Mad paa Krogen, som jeg veed Mængden helst vil bide paa«; og at dette ikke blot gjaldt denne ene Lejlighedskomedie, ser man deraf, at efterhaanden som Tilstrømningen til Teatret bliver mindre, og de økonomiske Vanskeligheder begynder, forsvinder 5-Akterne, og 3-Akterne rykker ind i Stedet. De løb lettere over Scenen, kunde give Plads for en Enakter tillige, og Publikum fik saaledes mere for deres Penge. Da det begyndte at gaa rent galt spilledes endog to Treaktere paa samme Aften.

Repertoirelisterne er højst ufuldstændige, men kan dog saa nogenlunde give et Indtryk af, hvorledes Holbergs Komedier fordeler sig gennem Aarene.

Indtil Juli 1724 var der ifølge Eiler Nystrøms Opgivelse spillet 7 Fem-Aktere, 3 Tre-Aktere, nemlig »Mascarade«, der blev givet tre Aftener i Træk, og to Enaktere.

Fra Juli 1724 til Lukkedagen i Februar 1725 blev der spillet 1 Femakter, 3 Treaktere og 1 Enakter.

Vi ser, at Femakterne viger Pladsen for Treakterne. Og efter Teatrets Genaabning i Februar 1726 til Skuepladsens Død d. 25. 2. 27 ligger Fordelingen saaledes: Der spilles 5 Femaktere, hvoraf den ene er en Lejlighedsforestilling med gratis Adgang. Den skulde altsaa ikke trække Folk til; og der spilles 15 Treaktere og 7 Enaktere.

Holberg gjorde i det Hele, hvad han kunde for at faa sine Ting udbredt, med andre Ord solgt. Han giver sig selv Æren af at have opfundet Subskriptionssystemet; og Brevene til Hagen, der skulde udsprede hans Værker i Norge, vidner ved deres indtrængende Tone om den Iver Holberg viste for at faa sine Bøger ud og sine Penge hjem. Det var sikkert ogsaa af økonomiske Hensyn, at Holberg — ifølge Betragtninger der i Dag deles af enhver Forlægger — først lod sine Skuespil trykke, naar de var blevet opførte, og maaske er det meget mere af denne Aarsag end af Angst for Angreb, at Holberg saa sent udgav »Don Ranudo« og »Erasmus Montanus«, hvis Opførelse i første Omgang kan være blevet forhindret af Treakternes Indflydelse. Da han senere udsender dem, havde han vel set, at der ikke var nogen Chance for en Opførelse og saa besluttet sig til dog hellere at offentliggøre dem i Bogform end at lade dem ligge ubenyttede hen. Saa gav de dog noget, hvor de ellers intet vilde give. Holberg vilde, som han gentagne Gange siger, ligesaavel som en Købmand have Penge for sine Ydelser, og at han ikke let fandt sig i, at man gik ham hans Rettigheder for nær, viser hans skarpt ironiske Hilsen til Phoenixberg og Hustru, Eftertrykkeren af Holbergs Komedier i 1724.

Man maa altsaa fastslaa Holbergs Evner som Forretningsmand som en væsentlig Aarsag til, at der saa hurtigt blev skabt et litterært Publikum her i Landet. Kun een har haft Oplag, der kan maale sig med Holbergs. Det er Satirikeren Christian Falster, hvis »Daarers alamodiske Luner« kom i 1721, 22, 34, 36, 40 og 47 »Den daarlige Udenlandsrejse« i 21, 22, 24, 35, 37, 43 og 52. Hans Satire over Rangsygen i 22, 34, 36, 40 og 50. Antallet af udsendte Eksemplarer tør man dog formode har været mindre end Holbergs. Det drejer sig jo om langt kortere Stykker, der har været billigere at oplægge end de store Værker. Det der kostede noget, var nemlig at faa Bogen sat. Dog er dette kun løse Formodninger, og det er af langt større Betydning, at vi af de Organer, der for Alvor udbredte Læselysten blandt Folk, ser, at de har Holberg til Forudsætning, hvad der ogsaa kun er rimeligt, da han beherskede saa langt flere litterære Genrer end Falster, og blandt dem Skuespillet. Komedien.

Som af sit Peder Paars-Publikum har Holberg ogsaa givet en Skildring af Teatergængerne, bl. a. i Prologen til »Uden Hoved og Hale«. Vulcanus er kommet i Teatret, fordi han ikke gider arbejde ved Lys. Han vil blot fordrive Tiden, have noget for Øjet og noget for Øret.

Momus optræder formelt kritiserende. Stykket er kun i fire Akter, der mangler een. Men Apollo — Repræsentanten for det ideelle Publikum — svarer, at det intet har at sige, hvor mange Akter, der er i et Skuespil. Stykket kan være lige godt for det. Derpaa henvender han sig til Jupiter, som man kunde tænke sig Rostgaard staa for Frederik den Fjerde: »Jeg glæder mig over, o Jupiter, at se Comoedier her indstiftede efter andre polerede Nationers Exempel . . .«. Til Slut siger Sganarel: »Jupiter har autoriseret Comoedien; hvordan den ellers er eller bliver forestillet, derom maa Apollo dømme«.

Frederik den Fjerde havde autoriseret Komedien, Mænd som Rostgaard skulde dømme om den, og Folk som Vulcanus fylde Teatret.

Det har været et saadant Vulcansk Publikum, der var Forudsætning for den tidligere nævnte Bogtrykker Phoenixbergs ret tvivlsomme Produkt, Vittighedsbladet »Dend forkeerte Mercurius«, der udkom fra Januar 1726 til det blev standset af Københavns Brand i 1728.

Dend forkeerte Mercurius er Danmarks første Vittighedsblad og peger i sine faa og meget svage Forsøg paa Karakterskildringer hen mod de senere Spectatorer. En Spectator er Mercurius dog langt fra. Bladet, der udkom en Gang om Maaneden, staar ved sit folkelige Præg i Modsætning til Tidens lærde Tidsskrifter, Journalerne. I 1720 begyndte et litterært Tidsskrift at udkomme herhjemme, nemlig Joachim Wielandts Nye Tidender om Lærde Sager, der i forskellige Skikkelser bestod lige til 1836, da det gik ud af denne Verden som »Dansk Litteratur Tidende«. Dette Blad var — i hvert Fald til at begynde med — bestemt for en meget snæver Kreds, hvilket fremgaar deraf, at man næste Aar, under Andreas Hojers Ledelse, ganske brat slog over fra Dansk til Latin. De lærde Tidender er ikke blevet alt for godt afsatte (se no. 52, 1724) og Wielandts Forsøg paa at udgive den Hamborgske Patriot i dansk Oversættelse er aabenbart heller ikke spændt af med overvældende økonomisk Succes. Folk var endnu ikke modne til en saadan Prøvelse. — Her kan ogsaa Wielandts Miscellanea nævnes.

I Modsætning til Wielandt gav Phoenixberg Læserne Underholdning med sin Mercurius og det dertil knyttede Novelleblad »Det ny indrettede Thee og Caffee-Huus« og dettes »Anden Part«. Dend forkeerte Mercurius er blevet læst, og naar den gik ind efter tre Aars Forløb, skyldtes det Branden i 28 og Phoenixbergs paafølgende Død, og ikke at Abonnenterne svigtede, hvor tit han end klager over, at det kan være svært at faa Pengene ind.

Hvad der er vigtigt i denne Forbindelse er, at »Dend forkeerte Mercurius« var satirisk, at vi træffer Holbergs Personer deri, og at Bladet øjensynligt har været en god Salgsvare. Bladet er indrettet som en Nyhedsavis, og Satiren bestaar deri, at de forskellige Relationer er fordrejede, overdrevne og komiske Skildringer af Øjeblikkets Begivenheder m. m.. 11. Juni og 11. December giver stadig godt Stof til muntre Betragtninger. Saaledes ogsaa Frosten i Januar og Varmen i Juli.

Satiren er gammel i Danmark, men at det ikke er Tøger Reenberg, og at det ikke er Chr. Falster, Phoenixberg har benyttet, da han skulde lave et Blad, der kunde svare sig, det er let at paavise. I No. 5 fra 1726 benyttes Holbergs Vittighed fra Barselstuen om en stor og en lille Person, der er henholdsvis i Folio og Quarto. I No. 4 staar der under *Løvenborg*: »Hesten har et naturligt Vimmelskaft ned ad Ryggen«, og Jesper siger i Jacob von Tyboe til højstsamme: »Herrens Rumpe er Amager Torv, Faldet i Ryggen Vimmelskaftet«. I No. 12 har vi Bonden, der gaar til Bys og standser op for at drikke i hver Kro paa Vejen. Her er ikke direkte Laan, men Personen er fra samme Galleri som Holbergs. Ejendommeligt forekommer det, naar vi i No. 7 finder en hel Erasmus Montanus-Scene, skrevet af Phoenixberg paa et Tidspunkt, da Erasmus endnu ikke var kommet. Hvis ikke Phoenixberg som Bogtrykker skulde have kendt Erasmus i Afskrift, viser dette Sted, hvor præcist Holberg har grebet det, der interesserede og diskuteredes. Under Overskriften *Valby* staar bl. a. følgende: Skomageren foregav, at Verden i sin Form og Skikkelse var dannet i en Firkant ligesom hans forede Hue, der havde fire Ender, hvilket han vilde bevise deraf, at han havde læst i en Bog kaldet Skipper Rolands Historie om Verdens fire Hjørner. Men Sognefogeden, som var en højoplyst Mand af Reinecke Fos og Peer Pos, straffede ham for dette store Kætteri . . . og sagde dernæst, at Verden var rund og flad som en Flæskekage. — Skomageren giver til sidst tabt, da Degnen truer med at lukke ham ude af Kroen. Her er altsaa ogsaa som hos Holberg Satire over Folkebøgerne. I No. 1, 1727 under Overskriften *Parnasso*, hvor man nu ikke rigtig synes, at denne Mercur hører hjemme, fortæller han, at han nylig har købt Sværte ind, men at han »skulde ikke anvende den paa at sverte Folckis Nafn og Rygte, men allene sverte Løjer og Laster«. Saaledes forsvarer Holberg ogsaa sin Satire. I No. 2 finder vi en hel Anmeldelse — Ordet taget med ethvert Forbehold — af Holbergs Metamorfoser, som udkom 1726, og der hentydes til det

Anklageskrift, som Gerhard Treschow rettede mod disse under Navnet Mickel Hansen Brændeviinsbrænder. Ehrencron-Müller har muligvis Ret, naar han mener at det var Phoenixberg, der tog Holbergs Parti i denne Sag og udgav et Modskrift. I No. 9 omtaler Phoenixberg atter Metamorfoserne og nævner Holberg som »den dyre Mand Hans Mikkelsen«. I No. 4 under *Narrenborg* møder vi Borgmester Bremenfelt, der »er bleven omvendt fra sine politiske Studeringer«. I No. 8 fra 1728 under Overskriften *Anholt og Læs-Ø* er vi ude for et Peder Paars-Uvejr med avindsyge Guders Indgriben og en Skipper, der bevarer Ro og Fatning trods alle Farer. — Der er altsaa Eksempler nok paa Holbergs Indflydelse.

Holberg har selv været klar over, at andre søgte at slaa Mønt af hans Succes. I Moralske Tankers 1. Bog Epigr. 27 skriver han: ». . . og erindrer jeg for nogle Aar siden, at een aflagde Taksigelse til mig for den forkeerte Aviis, hvilken her blev forfatted af nogle Bogtrykker-Svenne. Den samme slette Smag haver ogsaa tilvejebragt een og anden fortredelig Hendelse: thi saasom mange vide ikke at giøre Forskiel imellem en honete Satire eller et Socratisk Morale og et Skandskrift, saa have de af saadan Uvidenhed undertiden confunderet mine med adskillige plumpe og utilladelige Skrifter; ja Kræmmerne, som have holdet dem til fals, have givet mig ud for Autor, for at faae dem desbedre solte: og for at give det noget Skin, have Skribentere udi deres daarlige Skrifter indført adskillige af mine Indfald, og efterabet saavel Methode som Stiil«.

Phoenixberg havde trykt nogle af Holbergs Skrifter, ja endog eftertrykt dem. Han havde med begærlige Bogtrykkerøjne set Peder Paars komme i Oplag paa Oplag, han havde set Folk — i hvert Fald til en Begyndelse — strømme i Teatret, og han har forstaaet, at der nu var Penge at tjene ved Satiren, ved den komiske Skildring og ved de komiske Figurer. Og han har grebet det rette Øjeblik til at paabegynde Udgivelsen af »Dend forkeerte Mercurius«.

At Dend forkeerte Mercurius talte til brede Kredse ser man af Bladets ringe Standard, men det lærte Folk at læse underholdende, ja endog Roman-Stof portionsvis, og det vænnede Folk til det underholdende Tidsskrift, der behandler alt mellem Himmel og Jord. Derved blev dette Blad, der selv har Holberg til Forudsætning, sammen med ham Forudsætning for senere Spectatorer og spectatoragtige Skrifter.

De to følgende Tidsskrifter har kun Tidsskriftsformen tilfælles med

Spectatorerne, men det er betegnende at man vælger denne Form, selv naar det der skal udgives er et sammenhængende Stof. Allerede i 20erne begynder de æventyrlige Rejseskildringer at trænge ind herhjemme. De fleste bar Navn af Robinsonader, men kun Titlen minder om Defoe. De var rent underholdende og rummede hverken Satire eller Moral, og laa altsaa paa Linje med Folkebøgerne. I Dend forkeerte Mercurius No. 1 fra 1728 har vi en diminutiv Prøve paa Typen i en der skildret Maanerejse. Samme Aar udkom »Dend nyttige danske Tidsfordriv«, af hvilken kun tre Numre kendes. Nummer to og tre af denne indeholder en Bearbejdelse af den engelske Biskop Joseph Hall's allegoriske Satire »Mundus alter et idem«, en Rejse med Skibet Fantasien til Æde- og Drikkelandet. Samtiden, der ikke har anlagt litterære og litterært kronologiske Synspunkter, har kunnet tage denne for en af de velkendte æventyrlige Rejseromaner, skønt den er skrevet næsten hundrede Aar før Defoes Robinson. Den har altsaa for et kun Dansk-læsende Publikum været det første Møde med en satirisk udnyttet Rejseskildring. Mange Læsere har dog ikke fulgt dette Blad, og Satiren er sikkert gaaet de fleste over Hovedet. Den danske Bearbejder har i hvert Fald ikke fattet meget deraf.

1734-37 udsendte J. R. Paulli sin »Christ-opbyggelige Tiids-Fordriv«. Det skal forestille en Roman, og atter kommer vi ud for, at Tidsskriftsformen vælges. Men det har saa sandelig ogsaa været den eneste Form, hvori man kunde faa dette Værk ned, omend Datidens Læsere var mere udholdende end vi er nu om Stunder.

Fra 1738 stammer »Aristippus eller den philosophiske Spectateur i gudelig Aand«. Denne lykkedes det kun at holde i Live gennem tre Maaneder. I 1740 kommer endnu en Spectatoroversættelse, nemlig »Den svenske Argus« ved Hagerup. Da denne gik ind samme Aar blev den i 1741 fortsat af Olof Gyllemborgs »Skyggen af den døde Argus«. I 1742 og 43 oversættes Addisons Spectator af Landsdommer Peder Kraft. Den udsendes dog ikke periodisk, men samlet i to Bind. Det ses, hvorledes Spectatorerne begynder at trænge frem, men endnu rummer de intet dansk.

Da vi i 1744 faar en Spectator, der er vor egen, nemlig Jørgen Riis' »Den Danske Spectator«, viser den med det samme, hvem den skylder sin Eksistens, nemlig Holberg.

Holbergs »Moralske Tanker« udkom første Gang i Januar 1744, blev eftertrykt samme Aar og blev optrykt hos Berling ogsaa i 44. Saa der

har været livlig Efterspørgsel selv efter dette for en almindelig Læser vanskeligere tilgængelige Værk. 1747-48 udkom Moralske Tanker i Holland og fik her Titlen »De deensche Spectator«. Saa stor var Spectatorligheden. Det er dette Værk, der har inspireret Jørgen Riis til »Den Danske Spectator samt Sande- og Granskningsmand«, og dette Skrifts poetiske Modstykke »Anti-Spectatoren eller Een for Alle imod den danske Sande-Mand«. Spectatoren kom med 55 Numre fra d. 15. Maj 1744 til d. 10. Juli 45, Antispectatoren med 45 Numre fra den 24. Juli 1744 til den 26. Marts 45.

Riis' Spectator har som Holbergs Moralske Tanker et latinsk Citat over hvert Afsnit, og i Holbergs Tone, blot endnu krassere, tildels med Holbergs Tanker og Filosofi kastede Riis sig over Samtiden og dens Laster.

Ogsaa Holbergs Figurer møder vi her i Spectatoren, men de er faa: Erasmus og den storpralende Soldat. Figurerne er ellers mere Falsters end Holbergs. N. M. Petersen siger rigtigt, at ligesom Falster er et Komplement til Holberg, saaledes er Den danske Spectator et Komplement til dem begge. Dog fremtræder Helheden som et Skolearbejde efter Holberg. Saa meget skylder, saa meget ligner Den Danske Spectator ham. I Samtiden troede man da ogsaa til en Begyndelse, at Spectatoren var forfattet af Holberg, og en tysk Oversættelse blev udgivet under Holbergs Navn. Jørgen Riis forsøgte sig iøvrigt senere som Komedieskriver i Holbergstilen med »Den ædelmodige Dame«, der blev spillet paa von Quotens Teater.

Som en Udfordring til Den danske Spectator skrev Andreas Lundhoff »Den Danske Spectators philosophiske Spectator«, der kom i otte Numre paa Overgangen mellem 1744 og 45. Lundhoff var tysk og tung. Riis' Strid med ham kan muligvis have bidraget til at øge Interessen for Spectatorerne, men ellers er han ikke af Betydning paa dette Sted.

I 1746 forsøgte J. R. Paulli sig atter. Denne Gang udsendte han en »Forblummed Correspondence med Opbyggelig Forklaring der over«. Spectatorer af større Værd skylder vi Udlændinge, nemlig Schlegel med Der Fremde fra April 1745 til April 1746, paavirket af Holbergs Moralske Tanker, og Beaumelle med La Spectatrice danoise fra 1748, 49 og 50. Begge har litterær Betydning, idet Schlegel indfører den litterære Kritik i Pressen (No. 38-40) og Beaumelle den dramaturgiske Kritik (en Afhandling om Skuespilarterne i No. 5, 6, 26 og 45), jvf. Stolpe: Dagspressen i Danmark.

Nogen egentlig Spectatorroman, som man finder den i Udlandet, blev ikke til herhjemme. Men vore Spectatorer har bidraget til at udbrede Læselysten, ikke mindst fordi de — ligesom Holberg — »trak Filosofien ud af Studerekamrene og Bibliotekerne, Skolerne og Kollegierne for at den maatte komme til at bo i Selskaber og Foreninger, ved The-Borde og i Kaffehusene«.

Folk er af Spectatorerne blevet vænnet til en Blanding af Underholdning og moralsk Filosofi, og hvor vi før har set de eventyrlige Rejseromaner paa Folkebogsstadiet være eneraadende, udgives nu for første Gang netop i Fyrrerne de store Originaler og Forbilleder, der rummer den samme Blanding: Moral og Underholdning. Ogsaa den borgerlige Roman, der i Udlandet var vokset frem af Spectatorerne, begynder i Fyrrerne at trænge ind herhjemme. Pamela oversættes allerede 1743-46, og i 1749 Joseph Andrews. Foreløbig har Æventyrromanerne dog størst Udbredelse, men fra Midten af Halvfjerdserne tager de borgerlige Romaner Føringen, og med dem kommer der virkelig Gang i Romanlæsningen.

Holberg har givet Kommentarer til de mange Spectatorer, der skød frem. Vigtigst er her hans Fortale til Heltindehistorierne fra 1745. Han er ikke venligsindet over for Spectatorerne. Han siger, at han altid har villet moralisere uden hidsige Deklamationer, »Og, saasom jeg dette mit Forsætt ofte haver givet tilkiende, haver jeg med Forundring hørt, at nogle have formeent mig at have haft Deel udi ugentlige Blade, som her nyeligen have været publicerede; thi det er med deslige Skrifter jeg ideligen haver skiemtet, anseende Autores deraf som en Art af Politiske Kandestøbere, der i en Hast ville støbe Verden om udi en anden Form. De omtalte Blade føre Titler af Spectator, Antispectator, Philosophiske Spectator etc..... Man hørte derforuden tale om Poetiske, Juridiske, Theologiske Spectatores, og de andre som vare i Arbeyde, saa at Folk omsider begyndte at frygte, at der vilde opreyse sig Sandemænd udi hvert Stadens Quarteer, ja at der vilde blive lige saa mange Spectatores om Dagen som Vægtere om Natten: Nogle af dem bleve siden trykte, men de ere mig ganske ubekiendte, tilligemed nogle Spectatricer, som endnu siges at være udi Arbeyd«. Holberg udtaler videre, at han »vilde, at moralske Materier ikke skulde ansees som Aviser eller nye Tidender der ugentlig komme for Lyset«. Grunden til at han tager sig Sagen saa nær er den, at »saasom jeg først her i Landet haver begyndt at skrive moralske Bøger paa Dansk, og

det paa adskillige Maader, saa er det mig magtpaaliggende, at det Studium fremdeles bliver tracteret efter dets Værdighed«. Holberg fortsætter: »Jeg glæder mig ellers over, at jeg ved mit Exempel haver satt unge studerende Personer udi Activitet; men det er just ikke saadan Activitet, som jeg havde ønsket«. Og nu henviser Holberg paradoxalt nok de Unge til at anvende deres Kræfter paa at oversætte Klassikerne, »thi det synes at den store Mængde Bøger, saavel af Originaler, som af Oversættelser, sigter alleene til at forfremme Boghandleres Næring, og at være af samme Natur, som den gamle Kram, der fordum dreves med Viiser og gamle Eventyr, og som tienede til intet uden at forderve Nationens Smag, bringe Studeringer i yderste Foragt, og at komme Boghandleres Gryder til at kaage«. Holberg siger altsaa her, at det, han har skabt, er ligesaa galt, som det han brød ned, men der er rigtignok den store Forskel, at det der nu kommer Boghandlernes Gryder til at koge, det er Spectatorer, og det er de to nye Romantyper. Med andre Ord: Det er Litteratur; og der er nu et Publikum til at aftage denne.

Holberg havde med sine første Skrifter søgt at fordrive Folkebøgerne, og den lige citerede Udtalelse kunde tydes derhen, at det til fulde var lykkedes for ham. Dette er dog ikke Tilfældet. Rasmus Nyerup opregner i »Almindelig Morskabslæsning i Danmark og Norge« et Antal Folkebøger, der, ganske vist i Norge, averteredes til Salg i Norske Intelligenssedler No. 30, 1783: Olger Danske, De syv vise Mestre, Den skønne Magelona og endnu 28 af samme Skuffe. Dette tyder jo ikke ligefrem paa at de var glemte. Herhjemme har de været læst langt ind i det nittende Aarhundrede.

Forklaringen er den, at der var sket en Spaltning af Læseverdenen. Holberg skrev om Peder Paars:

> I Nye Boder man det læser for at lee;
> I store Gader dog Folk andet deri see.

I de »smaa« Gader har man ingen Forskel kunnet se paa Holberg og Phoenixberg. I de store Gader har man allerede i Forvejen været litterært dannet og har sikkert ikke haft meget tilovers for Dend forkeerte Mercurius. Men i alle de mellemstore Gader — og de er i Overtal — er der sket en Ændring, en Forskydning og en Udvikling. Der har man sammen med Folkene i Nyboder dyrket baade Holberg og Phoenixberg om Kap med Folkebøgerne, Bedendes Kiæder, Himmel-Stiger og

Paradises Urtegaarde; men af Holberg er man blevet vænnet til Moral i Morskaben og af Phoenixberg til Morskab i Tidsskriftsform. Vejen var dermed aaben for Moral — ofte uden meget Morskab — i Tidsskrifter og for Morskab og Moral i Romanen, denne Genre, der skulde faa en saa overvældende Blomstring længere hen i Aarhundredet. Lidt efter lidt er man saa vokset Folkebøgerne og Phoenixberg over Hovedet.

Holbergs Kraftgeni kom som en Overrumpling bag paa hans Samtid, han rev alle med sig og en hastig Udvikling begyndte. I denne kunde de lavere Samfundslag ikke følge med længere end til Mercurius, men Middelstanden fortsatte sin litterære Udvikling langt ud over Phoenixberg gennem Spectatorerne og Romanerne. Middelstanden bliver et litterært dannet, læsende og aktivt Publikum. Vi er naaet frem til 1749, da det »vrimler med Poeter som med Fluer i September Maaned«. Et morsomt Bevis paa den vundne, bredere Læsekreds er det, at man nu begynder at udgive det 17. Aarhundredes Digtere. Allerede i 1735 var Bording udgivet. Jacob Worms Digte om Griffenfeld kommer i 45, Jørgen Friis' Poetiske Skrifter udsendes i 52, og Tøger Reenbergs Digte publiceres i 69.

Et Tegn paa, at der virkelig var skabt et Publikum ogsaa for en anden og for den vigtigste af de Genrer, Holberg havde dyrket, er den Selvfølgelighed, hvormed vi efter Christian VI's Død faar ikke blot eet, men flere Teatre. Den udadvendte Frederik V besteg Tronen i 1746, og allerede Aaret efter havde vi i København ikke mindre end fire Skuepladser. Og Byens samlede Indbyggertal var en 60-70 Tusinde! Von Quotens tyske Teater holdt til i Store Kongensgade, i Nørregade havde vi fransk Teater, og paa Charlottenborg — en Tid under selve Glucks Ledelse — italiensk Opera. De to sidste havde begge kongelig Understøttelse. Endelig var der saa de danske Aktører, der til en interimistisk Begyndelse spillede i Traktør Bergs Hus i Læderstræde, hvor man havde Premiere paa Kandestøberen d. 14. April 47. Senere spillede de i det lille Gjethus, hvorfra de den 18. December 1748 rykkede ind i det nye smukke Komediehus paa Kongens Nytorv. — Kun tyve Aar før var Teatret blevet kvalt under en Dynge af uindfriede Veksler paa Grund af manglende Publikumstilslutning.

Holberg havde, da han begyndte sin Produktion, hverken for Øje at skabe et Teater eller et Publikum, men da han kom til Vejs Ende, saa han, at han havde gjort det, og først da begynder han at tale

derom. Det Holberg havde paa sit Program var, hvad han atter og atter udtalte: at moralisere, at polere Sproget og at skabe en Nationallitteratur, som vi kunde sætte op over for Udlandets. At Holberg saa tillige skabte os et Teater og mere eller mindre direkte et litterært Publikum, har vi Aarsag til at notere som en Bonus.

OM STUDIET AF HOLBERGS SPROG

AF

AAGE HANSEN

1. Opgaven.

En undersøgelse af en forfatters sprog må begynde med en såkaldt opstilling af inventaret, d. v. s. at vi først må have rede på hans lydsystem, morfologiske system, hans syntax, ordforråd o. s. v. En sådan sprogbeskrivelse på immanent grundlag har dog ingen større interesse i sig selv, men er et nødvendigt grundlag for bedømmelsen, placeringen af forfatterens sprogudøvelse, både i sprogets historiske udviklingsgang og i forhold til samtidens sprogudøvelse, den norm eller tilnærmelse til en sådan der har eksisteret i tiden.

Vil man nå frem til en karakteristik af det for Holberg ejendommelige sprog (hans personligt prægede sprogudøvelse), må man først foretage den nævnte inventarundersøgelse og dernæst en sammenligning med en række repræsentative samtidige forfattere. I mangel af foreliggende undersøgelser over tidens norm, må denne fastslås i grove træk, for en række hovedpunkters vedkommende, og de nævnte repræsentative forfattere, inden for de samme genrer hvor Holberg udfoldede sig, må vælges herefter. Herved udfundne særegenheder hos Holberg må så ses i forhold til det ældre, evt. også det yngre sprogtrin (foregående, henholdsvis følgende generations sprog), idet han kan tænkes at være bagud, evt. forud for normen, og i forhold til samtidig sprogudøvelse i sproglige milieuer hvor rigssprogsnormen ikke gjaldt.

Da den nævnte undersøgelse af »inventaret« hos Holberg endnu ikke er foretaget, er det klart, at alle almene karakteristikker, fx. i Dahlerups sproghistorie og udførligt og med meget nyt i Skautrups Det danske Sprogs Historie III. 21-62, må bygge på almindelige indtryk og et materiale der ikke kan være udtømmende, og at de

undersøgelser der er foretaget over forskellige punkter i Holbergs sprog ligeledes kan være behæftede med fejl.

Holberg vælges i sproghistoriske oversigter til at illustrere et sprogstadium (især det litterære sprog) i Danmark i første halvdel af 1700-tallet, uden at det ved forudgående undersøgelser er vist at hans sprog er typisk for tiden. Valget af ham er naturligvis sket på grund af hans fremtrædende rolle som litterat. Det er på forhånd ikke givet at en stor litterat er en typisk repræsentant for tidens sproglige norm, ligesom det ikke er sikkert at der til hans store betydning inden for litteraturen svarer en betydning for den sproglige udvikling (på det sidste punkt har Skautrup (ovennævnte værk) korrigeret den gængse opfattelse).

2. Kilderne.

Den der vil studere Holbergs sprog mangler ikke stof, men på grund af Holbergs arbejdsmåde er det ikke så godt som man kunde ønske sig. Vi har naturligvis kun skriftlige kilder og ingen udtalelser fra samtidige om hvordan hans sprog var. Vi kan kun med sikkerhed konstatere hvordan sproget er i de skrifter han udgav og, i en vis udstrækning, hvordan han selv skrev; om hans talesprog kan vi kun få noget at vide ved slutninger herudfra, slutninger som altid må blive usikre.

Kilderne falder i tre grupper. 1° hvad vi har fra Holbergs egen hånd, 2° hvad der foreligger i håndskrift skrevet af skrivere som Holberg har haft indseende med, og 3° hvad der findes trykt, uden at vi ved hjælp af bevarede trykforlæg er i stand til at afgøre i hvor høj grad forlægget er fulgt. Hvad angår 2° synes det som Holberg i reglen har ladet sine copister skrive som de var vant til, idet han formodentlig har regnet med at de i kraft af deres håndværk var bedre inde i den skriftlige tradition end han selv. Holberg interesserede sig nok for sproget at polere, men ortografien har sikkert ikke været noget vigtigt for ham. Han kalder ganske vist det kendte tillæg til Metamorphosis for Orthographiske Anmerkninger, men såvel titlen som indholdet viser tidens sædvanlige sammenblanding af det ortografiske og det sprogligt relevante (lydformer, bøjningsformer o. s. v.). Bidrag til studiet af retskrivningen i Holbergs skrifter er givet af Liebenberg (Betenkning om den holbergske Ortographi, 1845) og Sigurd Kolsrud (Skrivemåten i Holbergs eldste bøker i Holberg Aarbog. 1923. 162).

Af de egenhændigt skrevne ting er de vigtigste: manuskriptfrag-

mentet af epistel 447 (NkS. 2020 m. 4°), udgivet i faksimile af August Gyldenborg 1927. Holbergs breve udgivet af Verner Dahlerup 1926. Holbergs egenhændige vota, udgivet af Eiler Nystrøm 1928. I det manuskript til Heltehistorierne som findes i Oslo (Oslo 89, 4°) har Holberg selv skrevet titelblad, fortale og marginalangivelser samt foretaget en del rettelser (det sidste kun i ringe grad og på lidet vigtige punkter, som hafde > havde). I et Sorø Akademi (tidligere antikvarboghandler H. H. Lynge) tilhørende eksemplar af Danmarks Riges Historie I har Holberg indført en række rettelser, hvoraf en stor del består i erstatning af fremmedord med hjemlige. Disse rettelser er indført i anden udgave af værket og eksemplaret har formodentlig tjent som trykgrundlag. Endelig har vi et håndskrift af Don Ranudo (det Coldeweyske håndskrift), hvori Holberg har foretaget nogle mindre væsentlige rettelser (nogle større indskud på bilag hvortil der henvises i teksten er desværre forsvundet).

Det er forlængst erkendt at flere lag har lejret sig over Holbergs sprog i de trykte kilder: først skrivernes, så sætternes og korrektørernes. Heldigvis er vi i stand til nogenlunde at få rede på forholdet mellem Holbergs eget skriftsprog og det vi finder i de trykte skrifter, idet vi kan sammenligne det egenhændige manuskriptfragment af epistel nr. 447 med trykket i bind V af epistlerne (der først udkom efter Holbergs død). Vi ser her at små bogstaver i substantiverne ændres til store, at *udj* > *udi*, *efterdj* > *efterdi* o. s. v.; *ieg* > *jeg*, *iordegods* > *Jordegods; udarbeidet* > *udarbeydet*, *höie* > *høye*, *hoitravne* > *høytravne; til price* > *til Priis; viige* > *vige*, *een* > *en; rettergang* > *Rættergang*, *skuespill* > *Skue-spil*, *vill* > *vil; rett* > *Ret*, *satt* > *sat; forsikred* > *forsikkred*, *underkastet* > *underkasted*, *erfarendhed* > *Erfarenhed; saa vel* > *saavel*, *saa vit* > *saavidt*, *der paa* > *derpaa*, *tilkiende givet* > *tilkiendegivet; min Contrapart* > *min contra Part*. Alt dette er rent ortografiske ting af ringe betydning. Men også ords (lydlige, morfologiske) former kan undergå ændringer: *ei eller* > *ey heller; kalden* > *kaldet; hoved-bryden* > *Hoved-Bryd; stedsvarende* > *stedsevarende; forvaltere og fogder* > *Forvalter og Fogder; Ridefogeder* > *Ride-Fogder; en tiener* > *en Tienere; hvilke begge selv have været Ridefogder* > *hvilke selv begge har været Ridefogder*.

Som man ser er Holbergs egne former ikke altid blevet respekteret af sætteren hvis bestræbelser formentlig er gået ud på at udrydde hvad der stred mod det han (og trykkeriet) følte og brugte som norm.

En sammenligning mellem manuskriptet til fortalen til Heltehistorierne og trykket viser kun ortografiske ændringer: små bogstaver i substantiverne bliver til store, men omvendt *ordholdig* > *Ordholdig; ieg* > *jeg, ia* > *ja; øiene* > *Øyene, ei* > *ey; udj* > *udi; eet* > *et, een* > *en; allene* > *alleene; tilfelle* > *Tilfælle; gott* > *got, vell* > *vel; same* > *samme, saadane* > *saadanne* (nasalstreg kan være glemt i ms.); *chrønike* > *Krønike; Hvor vit* > *Hvor vidt; fructbart* > *frugtbart;* og der er flere lignende rettelser.

Mens vi ikke har midler til bedømmelse af hvor nøje skriverne fulgte Holbergs manuskript, kan vi kontrollere forholdet mellem det af skriverne fremstillede trykmanuskript og trykket ved hjælp af det bevarede manuskript til Heltehistorierne. Skriverne bruger ikke så sjælden små bogstaver i substantiverne og viser også på en række andre punkter overensstemmelse med Holbergs egen retskrivning i modsætning til sætternes. Nogle eksempler fra begyndelsen af manuskriptet: *seier* > *seyer, veie* > *Veye, reiser* > *Reyser, feil* > *Feyl; udj* > *udi; Grevens* > *Grævens, Skiebne* > *Skiæbne, demper* > *dæmper* (men: *lemfældighed* > *Lemfeldighed); allene* > *alleene, ufordelagtig* > *ufordeelagtig, Mennisker* > *Mennesker; viss* > *vis; hafde* > *havde, kunnet* > *kundet; dømes* > *dømmes, Forfremelser* > *Forfremmelser, same* > *samme* (jfr. ovf.), *hin anden* > *hinanden, paa ny* > *paa nye.* Men også ordformer rettes undertiden: *efter* > *efterat; mellem* > *imellem* (og omvendt!), *Provincerne* > *Provincierne, tvilraadighed* > *Tvivlraadighed; udsprung* > *Udspring, stedsønner* > *Stevsønner; vigtige* > *mægtige.*

Hvis disse prøver har almen gyldighed, vil det sige at det i højere grad er i sætteriet end i skrivestuen at Holbergs eget skriftsprog files til. Tilfilingen tager især sigte på det ortografiske, men det går også stundom ud over lyd- og ordformer, og især det sidste er beklageligt. I ingen af de tagne prøver er der truffet norvagismer som er blevet udskiftede. Holbergs egenhændige breve og vota viser næsten ingen norvagismer. Han bruger flertalsformen *ildebrander* (Breve. 35), og det er vel norsk (formen kendes ellers ikke fra dansk); andre flertalsformer på -(e)r som *blader* (Breve. 86), *Bilager* (107; flertal af et bilag), *gaarder* (147) kan godt have hørt hjemme i Holbergs norske talesprog, men formerne forekommer også hos datidens danskfødte skribenter og er altså ikke at betragte som norvagismer; en anselig række ord som på Holbergs tid havde flertal på -(e)r har senere i dansk ombyttet dette morfem med -e eller nulmorfem, medens det oprindelige morfem er

bevaret i norsk. Dette og flere andre udviklinger af samme art kan for moderne læsere give Holbergs sprog et præg af norskhed som ikke er historisk korrekt.

I det hele taget er sproget i de egenhændige ting vi har bevaret ikke stærkere norskpræget end det sprog vi træffer i de trykte skrifter (selv i brevene til nordmanden Hagen kan man ikke påvise nogen sikker norvagisme), og har man haft en mistanke om at skrivere og sættere lugede forfatterens norskheder op, så må den hermed betragtes som afkræftet.

Holbergs arbejde med at »forbedre« sit sprog, d. v. s. opnå overensstemmelse med normen og være med til at udbygge den og skabe mere regulerede tilstande end de forhåndenværende, især inden for det ortografiske og det morfologiske, kan bedst studeres ved at man undersøger de rettelser han indfører i senere udgaver af sine værker.

Et variantapparat, d. v. s. en opregning af de vigtigste tilfælde hvor i senere udgaver et ord er erstattet med et andet, en ortografisk eller lydlig form ændret o. s. v. (Holberg ændrer kun lidt ved det syntaktiske), skal komme som tillæg til Carl S. Petersens udgave. Foreløbig er kun udkommet 3 hæfter med (textkritik og) variantapparat, resten vil foreligge i løbet af få år. Det må dog bemærkes at variantapparatet, således som det er anlagt af Carl S. Petersen, ikke er tilstrækkeligt for en dybtgående sproglig undersøgelse. Et mere detailleret variantapparat er udarbejdet til brug for Holberg-ordbogen og vil indgå i dennes materiale.

At Holberg ikke i almindelighed havde noget imod fremmedord er en kendt sag (der støtter sig på en række udtalelser af ham selv), men han elskede ikke fremmedordene for deres egen skyld; ligesom mange år senere Georg Brandes underkastede han i nogle tilfælde de værker der skulde ud i nye udgaver et gennemsyn, bl. a. med det formål at erstatte fremmedord med danske hvor dette kunde ske uden at der gik skår i meningen, således ved anden udgave af Skæmtedigtene og mest grundigt i anden udgave af Danmarkshistorien (om Holberg som sprogrenser se Karl Mortensen i Acta philologica scandinavica XII 287 ff. XVI 161 ff. Skautrups sproghistorie III 40 ff. 48 ff. og Niels Åge Nielsen i Danske Studier 1949-50. 140. jf. de Tollenaere: Holberg og den hollandske purisme i Acta philologica scandinavica XVII 153).

De trykte værker må naturligvis bruges i originaludgaverne, sammenholdt med nye oplag og udgaver fra Holbergs levetid; pirattryk-

kene må også benyttes, de kan for eksempel være af betydning ved konstatering af trykfejl og i det hele for det textkritiske, derimod kan former der kun findes der naturligvis ikke komme i betragtning. Der er ikke få fejl i originalerne, og tit går de urettede igen i senere optryk. Textkritikken har ikke noget let arbejde her; håndgribelige trykfejl og kludder i kontexten kan forholdsvis let udpeges, men over for alt hvad der har med ordformer, bøjningsformer, syntaktiske forbindelser og ordstilling at gøre må textkritikken arbejde med største forsigtighed, d. v. s. være yderst varsom med at foretage rettelser, indtil en Holberg-ordbog og en nøjere granskning af samtidens sprog giver den fastere grund under fødderne. Et textkritisk apparat til Carl S. Petersens udgave er påbegyndt og vil blive fuldført i den nærmeste fremtid.

Det er et stort fremskridt at de vanskeligt tilgængelige originaludgaver nu kan benyttes i Carl S. Petersens udgave (I-XVII. 1913-42), der dog, som den uhåndterlige og dyre monumentaludgave den er, ikke er den ideelle arbejdsudgave for forskeren.

I øvrigt lader udgaverne af enkeltværkerne og enkelte genrer hos Holberg meget tilbage at ønske. Komedierne foreligger i mange udgaver, men en udgave der genoptrykker originalerne og giver et udtømmende textkritisk apparat og medtager varianterne savnes endnu. Indtil den kommer kan til studiebrug anvendes den 1902 udgivne faksimileudgave af Hans Mikkelsens to første tomer.

Af prosaværkerne foreligger nu Moralske Tanker og Epistlerne udgivet på en måde der opfylder nutidens videnskabelige krav af Billeskov Jansen. Måtte turen snart komme til komedierne!

Om de forskellige udgaver fra Holbergtiden og senere har man nu lettilgængelige oplysninger i de tre bind af Ehrencron-Müllers forfatterleksikon der omhandler Holberg.

3. Studiet.

Medens Holberg er blevet flittigt studeret fra litterært, litteraturhistorisk, biografisk og kulturhistorisk synspunkt, så er der alt i alt gjort såre lidt ved udforskningen af hans sprog. Komedierne er gennemforskede m. h. t. deres historie og indhold, opbygning o. s. v., og det historiske milieu og alle realia i dem er nøje beskrevet. Men der foreligger ingen virkelig undersøgelse af sproget i komedierne. Udgi-

verne nøjes i reglen med at forklare de ord der volder nutidslæsere vanskeligheder. Det er en slem lakune i dansk filologi. Men sproget i komedierne er kun een fase af Holbergs sprog, der foruden at være rigt facetteret også er i fortsat udvikling, således at vi må skelne mellem forskellige stadier i hans almindelige prosasprog. Betegnelsen Holbergs sprog dækker altså over mangt og meget, og med tanke på forfatterskabets uhyre omfang og livets korthed er det forståeligt at ingen har præsteret den på et fyldigt materiale hvilende skildring af Holbergs sprog som vi efterlyste i begyndelsen af artiklen (betydelige samlinger til en sådan sprogskildring foreligger fra Verner Dahlerups hånd i NkS. nr. 859, 8°).

Grundlaget for en nøjere udforskning af Holbergs sprog må være en Holberg-ordbog der foruden at rumme hele ordstoffet må give udtømmende oplysninger om alle ordets appertinentia (lydformer, bøjningsformer, fraseologi m. m.) og om ændringer foretaget i senere udgaver i Holbergs levetid (det sidste til belysning af udviklingslinjen i Holbergs sprog). Arbejdet på en sådan ordbog blev sat i gang af Fondet til dansk-norsk samarbejde 1948 (på foranledning af professorerne Seip og Brøndum-Nielsen). Alle Holbergs værker og breve, vota o. s. v. er nøje gennemgået og excerperet og alle senere udgaver (fra Holbergs tid) kollationerede med originaludgaverne og varianterne udskrevet. Det har givet et antal citatsedler der ligger mellem tre og fire hundred tusind, som nu er samlede og for største delens vedkommende alfabetisk ordnede på Det kongelige Bibliotek i Kbhvn., der venligst har givet ordbogen plads til dens samlinger. Arbejdet er udført dels i Norge (under ledelse af docent Trygve Knudsen), dels i Danmark. Redaktionen af ordbogen vil formentlig kunne begynde i indeværende år, forudsat at de nødvendige pengemidler skaffes til veje. Men selve den foreliggende samling, hvortil interesserede forskere naturligvis kan få adgang, har et så stort værd i sig selv at man ikke nok kan takke det dansk-norske fond som har financieret hele denne del af arbejdet.

En sådan ordbog vil rumme materialet til en beskrivelse af Holbergs sprog og udviklingsgangen deri, til en Holberg-grammatik (når bortses fra syntaxen hvis stof kun delvis kan behandles leksikalsk) og til talrige mere specielle undersøgelser som: Holbergs ordforråd, hans anvendelse af og forhold til fremmedord (her er det påfaldende at han trods flerårigt studieophold i England kun har få engelske fremmed-

ord; om Holbergs germanismer se Karl Mortensen i Acta philologica scandinavica XIV 40 ff.), hans norvagismer, komediesproget, Holbergs poetiske sprog o. s. v. M. h. t. navnestoffet hos Holberg er det endnu ikke bestemt hvor meget ordbogen vil medtage; sandsynligvis medtages kun de navne der har leksikalsk interesse (fx. fordi de bruges i sammenligninger, billedligt, i talemåder eller fordi de er fingerede navne dannet udfra det almindelige ordstof). Fra litteraturhistorisk side er det blevet fremhævet at et register over samtlige hos Holberg forekommende navne (personnavne, stednavne, fingerede navne o. s.v.) vilde være ønskeligt, og der er kræfter i gang for at skabe et sådant register som tillæg til Carl S. Petersens udgave. For komediernes vedkommende har Julius Martensen givet et navneregister i 13. bind af sin udgave af komedierne.

Medens den vigtige undersøgelse: Holbergs forhold til tidens norm ikke er foretaget (selv noget så nærliggende som at sammenligne sproget i komedierne med sproget i de såkaldte Grønnegadekomedier er ikke gjort), er der et enkelt punkt inden for denne der har interesseret forskningen, især i Norge, nemlig spørgsmålet om i hvilken grad Holbergs sprog bærer præg af hans opvækst i Norge. De vigtigste afhandlinger er Seips Holbergs talemål (i Holberg Aarbog. 1921. 35 ff.) og Om særnorske elementer i Holbergs skriftspråk (i Festskrift til Francis Bull. 1937). Selv om Seip i hovedsagen har ret i sine udpegninger af norskheder, må man have lov at sige at det er for usikkert at behandle dette emne ved en sammenligning mellem hvad man finder hos Holberg og genfinder i moderne norsk (men ikke i moderne dansk), uden at man ved en foregående undersøgelse af samtidens danske litteratur har fået udskilt det hos Holberg der ikke stemmer med hvad man finder der og derfor kan være norsk. Det er forståeligt og tilgiveligt at en nordmand der træffer noget hos Holberg som han selv bruger eller kender fra sit eget sprog og anser for typisk norsk (i modsætning til nutidsdansk), er tilbøjelig til straks at fastslå forekomst af en norvagisme, medens en synkronisk undersøgelse måske vil vise at »norvagismen« er noget almindeligt i tidens sprog. Vanskeligere at forstå er Verner Dahlerups udtalelser (i Det danske Sprogs Historie. [1]72) om at sproget i alle Holbergs skrifter bærer et let norsk præg uden at der skelnes mellem de enkelte skrifter eller genrer og uden at det begrundes med andet end fremdragelse af nogle enkeltheder der ikke — efter almindelig opfattelse — kan bevirke noget »præg«.

Sagen er den at spørgsmålet om norskheder hos Holberg ikke er større og vigtigere end spørgsmålet om dialektismer hos en forfatter der er født i et dialekttalende milieu. Det er jo næsten aldrig således at en dialekttalende uden videre får en pen i hånden og begynder at skrive løs eller producere litteratur; i det tilfælde vilde vi naturligvis få et stærkt dialektpræget sprog at se, som når morderen Kollerød finder på at nedskrive sit levnedsløb (se Kaj Bom i Danske Folkemaal. XIV. 59) og serverer rene lækkerbidskener for forskere af dialekt og talt sprog.

Det normale er jo at en dialektfødt person der bliver skribent har en længere periode af sproglig tilpasning til rigssproget bag sig — gennem skole (eventuelt gymnasium, universitetsstudium), læsning og omgang med rigssprogstalende. Han véd, når han betræder forfatterbanen, hvordan rigssproget skal skrives og er klar over hvor han har sine ømme punkter, hvor han skal passe på. Der vil i sådanne tilfælde være forholdsvis lidt tilbage af hans oprindelige dialektpræg i det han skriver, medens der i hans tale kan være mangt og meget dialektalt som han ikke har fået aflagt eller måske ikke bestræbt sig for at aflægge. Sådan er det også med Holberg: hvordan han har talt er vi af gode grunde forhindret i at vide noget om (og vi ved heller ikke noget om hvordan det milieu hvori han voksede op har talt; dansk taltes jo meget i højere kredse i Bergen og andre norske byer (se Gustav Indrebø. Norsk målsoga. 1951. 316 ff.), var det måske også tilfældet i Holbergs hjem?), men i sine skrifter er han — vi kan forsvare at sige — påfaldende svagt præget af sin norske barndom.

Men spørgsmålet er så: hvorfra har Holberg lært at skrive dansk som han gør. Så vidt vi véd har han ikke fået undervisning i det (modersmålet var ikke fag i datidens skoler). Det var nyttigt at få oplyst om der brugtes danske lærebøger i skolerne og hvordan det i det hele taget forholdt sig med brugen af dansk og oplæring i det med Danmark fælles skriftsprog i skolerne på den tid (om forholdet mellem dansk og norsk i Norge i alm. se D. A. Seip. Dansk og norsk i Norge i eldre tider. 1921). Endvidere: da normen dengang ikke var nær så fast som senere, kunde man spørge: har Holberg brugt visse danske forfattere som mønstre og anvendt deres skrifter som retskrivningsordbøger. Det er jo et snakkesaligt forfatterskab, Holbergs, så man vil sikkert finde nævnt disse forfattere rundt omkring i skrifterne; det var værd at undersøge dette punkt; det er i hvert fald et almindeligt

indtryk at Holbergs sprog i de ældste værker bærer et mere gammeldags præg end man havde ventet, og det kunde måske skyldes en påvirkning fra ældre skrifter. Blandt de forfattere og værker der her kommer i søgelyset er: bibelen, Danske Lov, Arild Huitfeld, Birgitte Thotts Seneca, Arent Berntsen, Bording, Philedor (Poul Pedersen), Peder Syv (sidstnævntes betydning for Holberg er delvis undersøgt af Karl Mortensen i Holberg Aarbog. 1924. 98 ff.) og Laurembergs Skæmtedigte i den danske oversættelse.

Det mest forbløffende er at sproget i komedierne er så lidt norskpræget som det er. For netop ved gengivelsen af det talte sprog i rigssprogskredse måtte en norskfødt ligesom en dialektfødt forfatter være slemt handicapped. Her kan forfatteren ikke undgå at lytte til sin egen tale der ikke som — eller ikke i samme grad som — hans skriftsprog kan være blevet akklimatiseret. Her er den bedste jagtmark for den der søger norvagismer, og der er vel nok flere her end i de videnskabelige arbejder, men langt færre end man havde ventet. Har det måske sin naturlige forklaring i at stykkerne som de forelå fra forfatterens hånd er blevet gennemgået af en dansker (fx. en af Holbergs skriverkarle eller en med tilknytning til teatret)? Vi véd det ikke og får det vel aldrig at vide.

At han bestræbte sig for at skrive så rigtigt dansk som muligt ses af hans rettelser i nye udgaver. Og disse bestræbelser havde han fælles med de fleste norskfødte forfattere i tiden og længe derefter. Den norske leksikograf A. Larsen skriver 1867 i Fædrelandet (nr. 28): »Det er altsaa saa langt fra, at Flerheden af Nordmænd »bestræbe« sig for at skrive Norsk, at de vistnok i Regelen, nu ligesaavel som før, snarere søge at undgaae Norvagismer«.

— De i det foregående fremsatte synspunkter stemmer i det væsentlige med dem der er fremsat af Th. A. Müller i Den unge Holberg (64 ff.), og en anden dansk Holberg-kender, Karl Mortensen, siger i det sidste af de stykker Holbergiana han offentliggjorde i Acta philologica scandinavica (XVI 192): »Hans Sprog er alt andet end norsk. Hvor skulde det ogsaa kunne være anderledes? Det er jo ret selvfølgeligt ikke det norske Folkesprog og hans Bergens-Dialekt, der har lært ham at skrive, men det fælles danske Litteratursprog, der har været hans Vejleder og Forbillede, især Kirkesproget, Retssproget og P. Syv« (om forfatteren her har truffet de tre vigtigste kilder må indtil videre henstå i det uvisse).

Der er ikke få norske særtræk og særord hos Holberg, det kommer man ikke uden om, men de forekommer spredt, man må lede efter dem; ved eftersøgningen må sammenligningsgrundlaget naturligvis være norsk fra omkring 1700, specielt bergensk på Holbergs tid. Et bymål forandrer sig meget på 200 år og det er vel grunden til at man så ofte går forgæves til den grundige beskrivelse af Bergens bymål 1911-12 af Amund B. Larsen og Gerhard Stolz, når man står over for ord eller sproglige fænomener der synes at måtte være norske.

Til støtte for den ovenfor fremsatte hypotese om at Holberg kan have fået hjælp udefra ved gengivelsen af talesproget i komedierne, kan det nævnes at Holbergs kendskab til jysk hverken synes at have været større eller mindre end den indfødte københavners. En Studenstrup (i 11. Junij) karakteriseres ved at han bruger *a* for *jeg*, *kaal* for *karl*, *seyer* for *siger*, men kun i de første replikker, derefter lader Holberg ham tale som de andre. Men i femaktskomedien Gert Westphaler er der en person (tiggerkællingen) der taler et forbløffende godt gennemført jysk. At Holberg her har fået hjælp af en jyde eller jyskkyndig synes sikkert. Roos formoder (i sin kommentar til stedet), at det er en jyde blandt skuespillerne der står bag. Forøvrigt er komedierne jo langtfra skrevet i et gennemført talesprog; de er præget af talesproget, men gang på gang stikker skriftsproget hovedet frem. Det er ikke en fejl hos Holberg, men tiden havde slet ikke øre for og stillede ikke krav om at personer på scenen skulde tale som man taler i det daglige liv.

— Udforskningen af Holbergs sprog er en central opgave i dansk-norsk modersmålsforskning, en opgave som jeg tror kun kan løses tilfredsstillende ved en indsats fra begge lande, bedst ved et direkte samarbejde mellem norske og danske forskere. Ved den forestående redaktion af Holberg-ordbogen, som forhåbentlig kommer i gang i 200-året for Holbergs død, vil et sådant samarbejde blive realiseret.

EN STOR HOLBERGSKUESPILLER

AF

TORBEN KROGH

En dramatiker er først og fremmest afhængig af de skuespillere, som fører hans værker frem, og det vil da være ret og rimeligt netop nu at mindes en af de fremragende scenekunstnere, der ligefrem var med til at betinge komediernes trivsel i en storhedstid indenfor dansk teater. Det drejer sig om Joachim Ludvig Phister, i hvis lod det faldt at give en hel række af de førende Holbergfigurer scenisk liv. Phister, som var søn af klokkeren ved Hellig Gejstes kirke, kom i sit 10. aar (1817) ind paa Antoine Bournonvilles danseskole paa hofteatret. Efter at han med held havde udført forskellige børneroller, fik han teatrets berømte Jeppe-fremstiller Lindgreen til lærer, som først og fremmest terpede Holberg med ham. Den gamle mester, der som ingen anden kendte Holberg-traditionen, gik grundigt til værks, og først den sjette maj 1825 fik den unge Phister lov til at vise sig i en stor Holbergrolle. Det var som den pantsatte bondedreng, en præstation, der trods det, at den var holdt tæt til den nedarvede overlevering, alligevel røbede et personligt lune og en betydelig intelligens. Langsomt udviklede Lindgreen sin elev, for at gøre den haabefulde skuespiller værdig til at blive sin efterfølger. Der gik hele fem aar, inden han fik lov til at vise sig i en ny større Holbergopgave, nemlig Troels i »Barselstuen«, som han spillede med et saa overdaadigt lune, at alle klart indsaa, at man her stod over for den fødte Henrikfremstiller, og i 1831 fik han saa endelig lejlighed til at vise sig som den vel nok mest krævende af dem alle, Henrik i »Maskarade«, der atter skaffede ham en stor kunstnerisk sejr. Han havde nu udviklet sig til en straalende skuespiller, en blændende artist, som med overlegenhed beherskede fagets teknik. Sin store forvandlingsevne viste han til gavns som Oldfux i »Den Stundesløse«, og i 1851 satte han endelig kronen paa værket med sin højt beundrede Jeppe[1].

[1] Om Phister se Otto Zinck, Joachim Ludvig Phister, 1896, og Robert Neiiendams art. i Dansk biografisk Leksikon (med kildeangivelser).

Det er som oftest meget vanskeligt at faa et virkelig paalideligt indtryk af, hvorledes en afdød skuespiller har udført en rolle. Den almindelige teaterkritik, forsaavidt en saadan overhovedet eksisterer i det paakommende tilfælde, giver i regelen kun en ret svævende helhedsbedømmelse og byder sjældent paa en dybtgaaende analyse af den art, der gør det muligt at sammensætte et overbevisende totalbillede af de talrige smaa enkeltheder. Undertiden har dog glødende beundrere af de store skuespillere paataget sig det vanskelige arbejde i skriftlig form at fastholde enkelte af deres yndlinges mest tiljublede præstationer. Til alt held findes der netop en saadan beskrivelse af Phister i nogle af hans mest berømte Holbergroller, samlede i et manuskript i Det kgl. teaters bibliotek (et andet eksemplar i Theatermuseet).

Det omtalte manuskript bærer titlen »Dramaturgiske Optegnelser af Emanuel Hansen 1863«, og det omfatter følgende komedier: »Den politiske Kandestøber«, »Den Vægelsindede«, »Jeppe paa Bjerget«, »Henrich og Pernille«, »Maskeraden« og »Det lykkelige Skibbrud«. Forfatteren til dette dokument, Peter Emanuel Hansen, var født 1846 og havde fra sin ungdom stærke litterære interesser, som først og fremmest omfattede Søren Kierkegaard og Shakespeare. I 1865 blev den unge skønaand, der kom til at staa familien Wiehe og Høedt nær, antaget som skuespiller ved det kgl. teater. Han debuterede som Grib i »Hakon Jarl«, men skønt han havde et smukt og stateligt sceneydre, saa røbede dog hans spil en »saa total Mangel paa Originalitet, at det kun opnaaede at blive tørt og kjedsommeligt«, ligesom man ogsaa fandt, at »hans Organ var svagt og ubehagelig sødladent«. Han fik endnu en rolle i »Dronningen paa 16 Aar«, men gled derefter helt i baggrunden og tog saa endelig i 1870 sin afsked. Den skuffede skuespiller fik nu ansættelse i »Store Nordiske Telegrafselskab«, og det blev hans lykke. I 1871 sendtes han som telegrafist til Sibirien og gik senere over i russisk statstjeneste, inden for hvilken han gjorde en smuk karriere, samtidig med at han beskæftigede sig med litterære sysler, bl. a. med oversættelser fra russisk til dansk og omvendt. Paa grund af revolutionen vendte han med titel af statsraad tilbage til sit fædreland og døde i København 1930, 84 aar gammel[1].

[1] Th. Overskou, Den danske Skueplads, bd. VII, s. 284, s. 302, s. 587, s. 603., Berlingske Tidende, 24. dcbr. 1930. Dansk biografisk Leksikon IX, s. 278 f. Julius Clausen, Omkring Søren Kierkegaard. Dagbogsoptegnelser af P. Emanuel Hansen. Sønderborg 1950.

Som tidligere nævnt stammer Emanuel Hansens »Dramaturgiske Optegnelser« fra 1863, altsaa fra den tid, hvor den unge teaterentousiast søgte at faa foden indenfor teatrets mure. Hans store ideal var aabenbart Phister, som han beundrede som den uovertrufne mester, og han søgte da ogsaa at trænge ind til de mindste enkeltheder i hans kunst, at aflure ham alle de mange tekniske finesser, med hvilke han henrykkede datidens publikum. Den eneste af hans optegnelser, som ikke er helliget den forgudede skuespiller, er »Den Vægelsindede«, der hovedsageligt beskæftiger sig med fru Heibergs berømte fremstilling af denne vanskelige rolle. For nu at give et indtryk af denne værdifulde teaterhistoriske kilde, gennem hvilken adskillige Holbergtraditioner er bevarede, skal der her anføres nogle enkelte eksempler fra »Den politiske Kandestøber« og »Jeppe paa Bjerget«.

Phister spillede første gang Kandestøberdrengen den 16. septbr. 1833 sammen med den udmærkede karakterskuespiller C. Foersom som Mester Herman, en rolle der i 1852 gik over til Kr. Mantzius. Vi ved fra Phister selv, at han for størstedelen holdt sig til den bundfæstede tradition, som Lindgreen saa grundigt havde indpodet ham[1]. Teaterhistorisk set gør denne omstændighed ikke beskrivelsen mindre fængslende, for det synes, som om man bagved kan skimte Londemanns sprælske Henrik, en præstation Rosenstand-Goiske har sat et æresminde i »Den dramatiske Journal«[2]. Allerede ved sin entré i 1. akt. 2. sc., hvor Henrik faar øje paa den nervøse Antonius, fulgte Phister tro i sine forgængeres fodspor. Den beskrives saaledes af Emanuel Hansen: »Henrich høres allerede langt borte, paa Grund af den Allarm, han gør med sine Trætøfler. Han kommer ind, ædende paa et Stykke Smørrebrød, af samme forsvarlige Omfang og Tykkelse som de paa Landet saakaldte »Rondenaammer« eller »Staamper«. Han er overmaade grisset paa Hænderne og i Ansigtet; især har han nogle sorte Pletter paa hver Side af Næsen, et Mærke af at han ynder den i nogle Kredse af Samfundet brugelige, Lommetørklæde besparende Skik: at snyde Næsen med Fingrene«. Vi ser altsaa for os en skiden, smørrebrødsædende, snotnæset Kandestøberdreng, en figur, der utvivlsomt helt dækker den skikkelse, som Holbergs friske fantasi har skabt.

I Collegium Politicum-scenen har Holberg kun betænkt Henrik med

[1] I. C. Normann, Holberg paa Teatret, 1919, s. 128 f.

[2] P. Rosenstand-Goiske, Den dramatiske Journal, udg. af Carl Behrens, 1915, 1. aarg. s. 50 f., 45 f.

et par ret intetsigende replikker. Her maatte altsaa skuespilleren selv digte sin rolle, og optegnelserne vidner tydeligt om, at saavel Phister som hans forgængere her havde sat alle sejl til for ved stumt spil at gøre figuren saa bemærkelsesværdig som vel mulig. Det hedder: »Henrich deltager vel ikke i denne Act i Discussionen, men er dog i stadig Activitet, idet han jævnligt gaar om og skænker for dem. De drikke nemlig alle af eet Glas. Han sørger især for dem, der taler meget, og slaar Brændevin i Blodet paa dem, naar de bliver hidsige. Ikke heller forsømmer han sig selv; men tager sig en lille Snaps bagved dem, hvilken han drikker paa en, simple Folk egen Maade. Han sætter Glasset for Munden, slaar Hovedet rask tilbage, hvorved Overkroppen følger med, og han synker lidt i Knæ — ved hvilken Manøvre Snapsen farer lige lukt ind i Halsen.« Vi erfarer endvidere, at da Sivert Posekiger vælter kruset over landkortet, skynder Henrik »sig hen for Bordenden og holder under med sit sorte Skødskind, hvori »Donaustrømmen« udmunder«, hvad Emanuel Hansen opfatter som »en allegorisk Fremstilling af Donaustrømmens Udmunding i det sorte Hav«. Dette maa jo kaldes særdeles gode paafund af den art, som allerede det 18. aarh.s skuespillere var mestre i at opfinde, og ikke mindre velberegnet er det, at Henrik bliver saa henrykt over den bedrift Gert Bundtmager udfører, da han smider Geske paa døren, at han straks er ved haanden med en snaps.

Da Herman endelig er kommen i højheden og hans dreng er avanceret til fornem lakaj kommer Henrik (4. akt. 1. sc.) ind »nok saa fiin og smidskende, med Haaret, der i de foregaaende Acter har været uredt, vandkæmmet og skilt ad midt i Panden«. Særlig berømmet blev dog Phisters spil i 5. Akt, og da ikke mindst hans oplæsning af dokumenterne. Allerede i første scene gjorde han lykke med sit spil paa det sted, hvor de to advokater byder ham et par gylden for at han skal skaffe dem foretræde hos den almægtige borgmester: »Nei, I gode Herrer (rækkende Haanden ud, med bortvendt Ansigt), jeg tar saamænd aldrig mod Gaver«, et godt gammelt skuespillertrick. De to advokater faar endelig foretræde, og von Bremenfeldt viser sig nu »pyntet og med en umaadelig Paryk, med hvilken det kniber at holde Balance«. Da han sætter sig ned for at høre deres redegørelse, stiller Henrik sig »bagved hans Stol og giver sig til at lege med Parykken. Bremenfeldt vender forundret Hovedet om imod ham, der lader som om han holder Parykken op, for at lette sin Herre Byrden. Det er jo

meget pænt gjort af ham, hvorfor Bremenfeldt ogsaa ganske roligt vender sig om igen«.

Efter at den arme borgmester er blevet befriet for de to besværlige advokater og en endnu mere aggressiv kælling, »sætter han sig og rager udi Papirerne«. Paa dette tidspunkt staar Henrik »ved den anden Side af Værelset. Han har Lyst til at se, hvor meget han har tjent idag og vil tælle sine Penge efter, men taber en Dukat. Bange for derved at have forstyrret Borgmester, staar han først saa stille som en Mur; skotter derpaa hen til ham og bukker sig lydløst efter Mynten.« Paa Bremenfeldts opfordring om at være stille svarer han saa (med en lille ændring af den oprindelige replik): »Jeg giorde min Tro ikke andet, end maalede paa mine Been, hvormeget min Liberi-Kiol var for lang«[1].

Dernæst følger saa oplæsningen af de to dokumenter, som er saa lange, at Holberg utvivlsomt har tænkt sig, at skuespillerne selv skulde udstyre dem med passende morsomheder, og det synes virkelig ogsaa at have været en skik, som muligvis kan føres helt tilbage til Grønnegadeteatret, at der paa dette sted blev improviseret paa livet løs. Phister havde faaet ihvertfald adskillige af pointerne af Lindgreen, der selv oplæste de omstændelige skrivelser som en ikke særlig begavet skoledreng, ofte afbrudt og korrigeret af sin herre[2]. Men medens nogle fandt at det kunde knibe med Lindgreens naturlighed her, blev Phister netop rost for denne egenskab. Da disse ægte Holbergske improvisationer, af hvilket flere endnu blev benyttet ved stykkets sidste opførelse, aldrig er blevet trykt, skal de meddeles her efter Emanuel Hansens optegnelser. Fodnoterne er hans egne.

»Henrich. (læser op som følger)[3] Velbaarne, Høylærde, Strenge, Faste.[4] Herr Bormester! Af denne herlige Byes lovlige Borgerskabs anseelige Laug fremstiller sig som en Første-Grød [Bremenfeldt: Hvad? Henrich: Første-Grød. Brem: Første-Grøde!] som en Første-Grøde jeg underskrevne N. N. uværdig. Aaldermand for det anseelige Hattemagerlaug og næst. Forhen aflagt saa ærbødig som kierlig (staver sagte

[1] Jfr. samme kilde, 1. aarg. s. 50 f.

[2] Normann, o. c., s. 129.

[3] Disse Breve efter Phisters mesterlige Oplæsning. Henrichs Udtalelsesmaade af Ordene er kun antydet, da Holbergs Ortografi er fulgt saa vidt muligt.

[4] Henrich læser disse Ord som Substantiver; Tillægsordet »faste« antager han for Hovedordet »Faste«. Han standser ikke af Mangel paa Vejr, da han først nylig har begyndt.

og hurtigt) G - R - A gra T - U tu Gratu L - A la Gratula T - I - O - N tion — Gratulation (i Udraab) Gratulasjon! over at se en saa værdig og høy oplyst Mand ophøyet til en saa høy (det falder ham lidt underligt) — til en saa høy Høyhed andrager i dybeste Ydmyghed en af de største, farligste og vederstyggeligste Misbruge som de vanartige Tider og meere vanartige Mennesker have ført i Brug her i. (Stanser af Mangel paa Vejr og puster lidt) Denne Stad i Haab. At Eders Herlighed derpaa vil raade Bod Sagen er denne. At Kræmmerne her i Staden bær aldeles ingen Frugt — Frygt eller Undseelse for offentlig at sælge og falholde heele Stykker af eet Slags Klude [Bremenfeldt (seer med i Papiret) Klæde!] Klæde som de lade væve af (staver, som før) C - A Sa, S - T - O - R stor, Sastor [Brem. C - A siger Ka og inte Sa! Henr. C - A Sa. — Brem. C - A Ka!] C - A Ka Kastor ja falde og til den gruelige Dumdristighed at de deraf lade væve Strømper da det dog er bekendt at Bæver. Haar hører alleene vor (staver, som før) P - R - O Pro, F - E - S fes Profes, S - I - O - N sion, Profession til hvorudover vi arme Hattemagere ikke med Penge kan opveje de til vor Nærings Fortsættelse behøvende Haar saa godt. Folk derover kommer i saadan Vane at faa nu mere vil give 10 A 20 Rdlr. for een Hat. Vores Handværk til ubodelig Skade paa (staver, som før) R - E Re, P - U pu, Repu, T - A ta, Reputa, T - I - O - N tion, Reputation og Indkomne. Naar det nu maatte behage min Herr Bormester at overveje efterfølgende 24 vigtige Aarsager og (staver, som før) R - A - I rai, S - O - U - S saaus, Raisaaus [Brem. Raisaans] — Raisaans hvorefter vi Hattemagere formodentlig formeene os alleene at være berettigede til Arbejde af (staver som før) C - A Sa, — Ka! S - T - O - R stor, Kastor nemlig (I) at det af Alders Tid har været en almindelig Skik og Landsbrug ei alleene her men over heele Verden at bære Kastor. Hatte som med mangfoldige (staver som før) C - I Ki, T - A Ta, Kita, T - I - O tio, Kitatio, N - E - R ner, Kitationer. [Brem.: Citationer! Henr. C - I siger Ki!! Brem.: C - I siger Si!] — Sitationer af Historien som og lovlig derover førte Tingsvidne kand bevises 1. af Historien . . . .

2. Af Tingsvidner at Adrian Nielsen G-L. nioghalvfiærs Aar [Brem. G-L? Henr. Ja, G-L. Brem. Gammel!] gammel Nioghalvfiærs Aar kand erindre sig. Sin Faders Oldefader — Aaldefader! har sagt . . . .

(2.) At det er en umaadelig Overdaadighed at bruge saa kostbare Haar til Strømper og Klæder som strider. Imod all god Orden

og Skik besynderlig siden der hidføres saa mange kostbare fine Klæder fra Engeland, Frankerig og Holland at man derved kunde lade sig nøje uden at falde. En ærlig Mand i sin Næring . . . .«

Contrapartens Besværing tager sig ud paa følgende Maade i Optegnelserne:

»Henrich: Høybaarne Excellentz. Høy oplyste og høyst poli*tis*ske (Brem. Po*li*tiske!) Herr Borgemester! Saa høyt som Eders Forstand stiger over Andrees [Brem. Andrees? Henr. Ja. A - N An, D - R - E - S drees, Andrees. Brem. Nei. A - N An, D - R - E - S dræs, andres! Henr. (udbrydende)]: andres! andres saa høyt gaar min Glæde over andres nu jeg har hørt at I er bleven Bormester. Men det jeg kommer for er for (undrer sig atter, og med Rette, over det Knudrede i Stilen) for er for (seer spørgende paa Bremenfeldt. Denne: Ja, læs videre!) for Hattemagerne gør mig Fortred — [Henr. Gør de ham Fortred —? Brem. Ja, gu gør de ham Fortred — læs bare videre!] og vil ikke jeg maa sælge Stoffe og Strømper af Kastor. Jeg forstaar nok hvad de vil de vil — vil — have Handelen paa Kastor alleene og at man skal ikke bruge Kastor til andet end til Hatte men de forstaar det intet — de forstaar det intet. Det er taabeligt at bære en Kastors Hat den gaar man med under Armeen [Brem. Under Armen!] den hverken varmer eller nytter og en Straa-Hat var af samme Nytte Kastor-Strømper. Og Klæder derimod er baade varme og bløde og havde Herr Bormester kun forsøgt det som med Tiden kand skee, skulde I bekiende det selv . . . .«

Denne scene viser jo tydeligt, i hvor høj grad teatrets skuespillere fra ældgammel tid rigtigt formaaede at lade deres lune spille, naar de improviserede, samtidig med, at de forstod at holde sig indenfor kunstnerisk forsvarlige rammer[1].

I det følgende har Emanuel Hansen optegnet enkelte replikker i den ægte og uforfalskede københavnerdialekt, som Phister aabenbart benyttede sig af, f. eks. »Uh! de to Baarkere er i Haar sammen!« — »Aa Herre! la' dem slas, desfør blier de goe Venner!« — »Vil Bormester ha'e Senep og Smør te?« — »Matrodser er ente saa delekate«. Efter at Abrahams og Sanderus, i 4. sc. har fundet borgmesteren under bordet, er Bremenfeldt blevet dybt fortvivlet og siger til Henrik: »Kand Du

[1] Jfr. Den dramatiske Journal, 1. aarg., s. 51.

ikke hielpe mig noget til rette, Din dumme Hund?«, hvorpaa han i følge optegnelserne »tager Henrich i Nakken og tvinger ham ned paa Stolen«. Selv gaar han »hurtig frem og tilbage«, medens »Henrich tudskraaler; han tørrer sine Øjne med Papirerne og bider dem itu af Arrighed. Naar Hermann kommer hen for at se hvad han har udrettet, springer han op«[1].

Alle disse enkeltheder viser tydeligt, hvor intenst skuespillerne arbejdede med det gyldne stof, Holberg gav dem i hænderne. De storartede paafund, som støttede figuren og spillet, blev saa at sige altid overleveret fra slægt til slægt som en kostelig gave, og paa den maade skabtes det, der almindeligvis kaldes Holbergtraditioner.

Den 2. marts 1851 viste Phister sig for første gang som Jeppe, en rolle der sidst var blevet spillet af Lindgreen i 1838, og siden den tid havde stykket overhovedet ikke staaet paa repertoiret. Jeppe var Phisters store maal, og han havde stadigt beskæftiget sig med figuren. Han huskede hvert eneste af Lindgreens mesterlige træk, men hans højt beundrede præstation blev paa ingen maade en slavisk kopi, tværtimod fornyede han figuren, som han omgav med en sympati, den aldrig tidligere havde haft. Jeppe blev i hans fremstilling ikke nogen grov bonde, men et menneske, hvis drikkeri er forstaaeligt eller rettere sagt, han gav Jeppe saadan som tiden ønskede at se ham[2].

I 1868 karakteriserede Georg Brandes i »Illustreret Tidende« Phisters præstation i en mesterlig artikel. Han kalder ham betegnende nok for »Jeppes sande Defensor«[3], og den beundring, der lyser ud af denne levende beskrivelse, genfinder vi i Emanuel Hansens optegnelser, hvor Phisters fremstilling kaldes et »indtil de mindste Enkeltheder fuldendt Mesterværk«. Han følte da ogsaa lyst til at »afskrive hele Rollen i Dialekt med alle Kunstnerens Tilføjelser og Rettelser«. Desuden fristedes han ogsaa af det nøje kendskab, han derigennem vilde faa »saavel til Comedien som til den sjællandske Bondedialekt, hvilken Phister taler saa mesterligt naturligt, at ingen af hans Forgængere, skøndt blandt dem den danske Scenes berømteste Kunstnere, har kunnet overgaa ham. Han overgaar maaske snarere dem, da han har

[1] Jfr. smst.

[2] Normann, o. c., s. 174 f.

[3] Illustreret Tidende, 22. marts og 5. apr. 1868. G. Brandes, Kritiker og Portraiter, s. 94—112. Fr. Nielsen, Dansk Litteratur- og Teaterkritik. 1948, s. 262.

kunnet benytte sig af deres Fremstillinger til Forbilleder — hvor meget mere end mesterlig maa da ikke hans Fremstilling blive.«

Det var ikke mindst dialekten, der voldte Emanuel Hansen vanskelighed ved nedskrivningen, herom udtaler han bl. a.: »Især var jeg i Forlegenhed med hvorledes jeg skulde betegne den meget forskellige Udtale, der finder Sted af Bogstavet *D*. Naar det staar først i et Ord, udtales det altid haardt, og sidst blødt; men midt i et Flerstavelsesord? Som oftest blødt, men undertiden haardt (hvilket da lyder comisk, f. Eks. »besønderli«, »anderlethes« o. m. a.). Hvorledes betegne disse forskellige Udtalelsesmaader? I Dansk haves intet Bogstav derfor. Da huskede jeg paa det engelske th, der kom mig meget tilpas, især hvor jeg vilde angive to Ords Sammentrækning til eet, som »fraaethæ« (fra dig) »hathu« (har du) o. s. v.«.

Pladsen tillader desværre ikke en gennemgang af hele Phisters mesterpræstation, jeg har derfor valgt at aftrykke nogle enkelte brudstykker og hele Jeppes monolog i baronens seng, som giver et fortræffeligt indtryk af baade spil og dialekt. Af en samtidig maskinmesterprotokol erfarer vi, at man til sovegemakket anvendte »Ulfeldts Værelse« fra Oehlenschlægers »Dina«, en dekoration der var tre kulissepar dyb, og op mod bagtæppet stod i midten en »opredt Seng med pyntelig Omhæng«, laant fra Delavignes tragedie »Edwards Sønner«. I baggrunden ved 3. kulisse mod kongesiden stod et opslaaet firefløjet skærmbrædt, »bag hvilket en Person« kunde »komme til at soufflere Jeppe ved Hovedenden af Sengen«. Monologen var jo lang, saa det var egentlig ganske trygt ogsaa at have en sufflør lige ved siden af Jeppe. Paa samme side stod der i nærheden af sengen et rundt »magahoniemalet« bord med vaskefad, og paa damesiden var der placeret en »Lænestol fra Farinelli med en Slaabrok«. Endelig var værelset yderligere møbleret med fire stole, som havde plads tæt ved kulisserne[1].

I disse omgivelser finder vi altsaa Jeppe i begyndelsen af anden akt, og saa følger den berømte monolog, som tager sig saaledes ud i Emanuel Hansens gengivelse, ligeledes med hans egne fodnoter:

»Jeppe. (Forestilles liggende udi Baronens Seng med en Gyldenstykkes Slaap-Rok for Stolen, han vaagner og gnikker sine Øine, ser sig

[1] Maskinmesterprotokollen findes i Det kgl. teaters bibliotek.

om og blir forskrækket,[1] gnikker sine Øine igen,[2] tar paa sit Hoved, og faar en guldbroderet Nat-Hue i Haanden; han smører Spyt paa sine Øine, og gnikker dem igen, vender Huen om og beskuer den, ser paa sin fine Skjorte, paa Slaap-Rokken, paa alting, har underlige Grimacer. Imidlertid spilles en sagte Musik,[3] hvorved Jeppe lægger Hænderne sammen og græder. Naar Musiken har Ende, begynder han at tale:)

Æi! vadd ær daau dætte? Vadd ær dætte faar en Hærrlihed, aa vaaden ær jæ kaammen dæerte? Drømmer jæ, æller æ jæ vaauen? Næi, jæ æ gaenske vaauen. Vaaer æ men Koune, vaaer æ menne Böern, vaaer æ met Huus, aa vaaer æ Jeppe? Aaelteng æ jo faarandred, jæ sæl mæ. — Æi! vadd ærr daau dætte? (Raaber sagte og frygtsomt) Nælle! Næl-le! Næl-læ! jæ troer jæ æ kaammed i Hemmeri, Nelle! aa ded gaenske uforskylt. Mæn, mon de æ jæi? Mæi synes ja, mæi synes aasse næi. Naa jæ føler paa men Røeg, saam ænnu æ øm a di Hoeg, jæ ha faat, naa jæ hører mæ taele, naa jæ føler paa men høule Taaen, synes mæ de æ jæi. Naa jæi dæremod seer paa men Höue, men Skjoerte, paa all dæn Hærrlihed saam æ mæ faa Öinene, aa jæ hører den leflie Mosek, saa Draallen splithe mæ add aam jæ ka faa i met Houeth a de æ jæi. Næi, de æ ette jæi; jæ ve tuusen Gange være en Kanaelje aam ed ærr. Mæn mon jæ ette drømmer? Mæi synes daau næi. Jæ ve faasöie a knivve[4] mæ[5] i Aaermen; gö ed da ette unt, saa drømmer jæ, [mæn] gö ed unt, saa drømmer jæ ette. (Kniber sig og skriger himmelhøit) Jaau, jæ følethe de, (meget hurtigt) jæ æ vaauen; vest æ jæ vaauen, de kae jo Engen despetere mæ saa ku jæ jo ette . . . (standser; slaar derpaa Hænderne mod Dynen) — Mæn vaaden *kan* jæ være vaauen, naa jæ ræt betænker Alteng? De kae jo ette sla fæil, a jæ jo æ Jeppe paa Bjærred; jæ ve jo, a jæ æ in fatti Bunne, in Træl, in Sløngel, in Haenræi, in suulten Luus, in Mathek, in Kanaelje; vaarlethes ka jæ telie mæ[6] være Kæiser aa Hærre paa it Slott? Næi, ded æ daau kons in Drøm. De æ dærrfaar bæst a jæ ha Taalmothihed, te jæ vaauner. (Har under de foregaaende Betragtninger siddet overende i Sengen; kaster sig om paa Siden og stopper Dynen godt til bag om Ryggen. — Musiken begynder paa ny, og Jeppe falder i Graad igen.)

[1] Han farer tilbage i Sengen og trækker Dynen langt op over Hovedet; men kommer dog tilsyne lidt efter.

[2] Støder Hovedet mod Sengesnoren.

[3] paa Harmonika (? hvis det Instrument overhovedet existerede dengang?)

[4] Hvorfor ikke »nivve«? [5] mæ sæel. [6] da telie.

Ak! kae man daau høre saadant i Söune? de æ jo ette möuli. Mæn æ ed in Drøm, saa gidd jæ aeldri maa vaaune aap, aa æ jæ gael, saa gidd jæ aeldri maa blivve viis igæn; ti jæ ville stæune den Daauter, dær korerethe mæ aa faabaene dæn, dær vækkethe mæ. — Mæn jæ værrken drømmer æller æ gael; ti jæ ka kaamme Aelteng i hu, saam mæi æ vetherfaered; jæ ærendrer jo, a men salli Faer va Neels paa Bjærred, men Faerfaer Jeppe paa Bjærred, men Huustru Nelle, (tagende sig til Ryggen) hinnes Krabask Mæster Erek, menner Sønner Hans, Neels aa Krestaaffer. (Talte efter paa Fingrene. Da han faar den lyse Ide, at han er kommet i Paradis, slaar han ud med Armene og taler i en dæmpet højtidelig Tone) Mæn see! nøu ha jæ fonned ydd va de æ: de æ de aaened Livv, ded æ Parradiis, ded æ Hemmeriiges Riige. (folder Hænderne og bøjer sig andægtig forover). Jæi, maaskee, drak mæ ihjæl i Gaaer hos Jakaab Skomauer, døthe, aa kaam straus i Hemmeri.[1] (Lader sig falde tilbage i Sengen med udstrakte Arme). (Gottende sig). Døthen maa daau ette være saa haaer aa gaa paae, saam man biller sæ en,[2] (rejser sig over Ende) ti jæ følethe ented dærte.[3] Nöu staaer maaske Hærr Jæsper[4] dænne Ston paa Prækestolen, aa gørr Liprækeu aaver mæi, aa siger:[5] Saaedant Ændelit fek Jeppe paa Bjærrget, han levvethe saam in Saaldatt, aak han døthe saam in Saaldatt. Man ka despetere aam jæ døthe te Laens æller [te] Vaens, ti jæ gik laauli fouti ydd a dænne Værrden. (Gør sig tilgode igen). Ak Jeppe! ded æ Aaened æn a gaa fiire Miil te Byen ætter Sæue, a legge paa Straae, a faa Hoeg a den Huustru aa Hoern a Dæinen. Ak! tel velken Løksaelihed ær ette den Möie aa denne suure Daue faavanled. Ak! jæ maa græthe a Glæethe, besønderli, naa jæ ættertænker, a ded æ hænned mæi saa gaenske ufaaskylt. (Smasker) Mæn inn[6] Teng staar mæ faa Houethed,[7] jæ æ saa tosti a menne Leuer hænge sammen; sku jæ ønske mæ leuene igæn, vaa ed aleene faa a faae et Krus Øll a leske mæ paae, ti vadd nøtter mæi aael den Hærrlihed faa Øine aa Øren, naa jæ ska døe paany igæn a Tost? Jæi ærrendrer, Præsten ha aafte sakt, a man værrken hongrer æller toster i Hemmeri, iligemaaethe, a man dæær fenner aele sine affdøthe Vænner; mæn jæ æ færri a vansmækte a Tost, jæ

[1] Parradiis. [2] saam jæ hathe tængt. [3] ette noued te ed. [4] Werlauff har i sine »Antegnelser til Holbergs atten første Lystspil« bemærket, at her, af en Skødesløshed af Holberg, staar Jesper i Stedet for Poul. (Act. 1. Sc. 1.) [5] siigende: [6] Ptøi! — Inn Teng .... [7] [det er, at] udelades.

æ aasse gaenske aleene, jæ seer jo ented Mænneske; jæ maatte jo i de rengeste fenne men Bæstefaer, saam va saathen skeekeli Maaen, dær ette ætterlod sæi inn Skellens Restanns hos Hærrskaued. Jæ vee jo, a manne Mænnesker ha leued lissaa[1] skeekeli saam jæ, vaaerfaa sku jæ aleene kaamme i Hemmeri?[2] De ka dærrfaa ette være Hemmeri. Mæn va ka ed da være? Jæ saauer ette, jæ vaauer ette, jæ æ ette dødd, jæ leuer ette, jæ æ ette gael, jæ æ ette klaau, jæ æ Jeppe paa Bjærred, jæ æ ette Jeppe paa Bjærred, jæ æ fatti, jæ æ rii, jæ æ inn stakkels Bunne, jæ æ Kæiser. A . . . A . . . jælp! jælp! jælp! . . .«

Denne monolog vidner jo tydeligt om den omhu, den store kunstner ofrede paa de mindste detailler. Og netop paa dette punkt fik Holbergs komedier en velgørende indflydelse, for de lærte først og fremmest skuespillerne en dyb respekt for ordet, for replikken. I tidligere tid endte monologen med, at bunden faldt ud af sengen, saaledes at Jeppe tilsidst laa begravet under sengetøjet[3]. Dette grove trick blev nu strøget, ligesom Phister jo gjorde alt for at gøre komikken saa menneskelig som muligt.

Der følger nu et brudstykke af maaltidsscenen, som foregik i en af teatrets mere fornemme dekorationer, den saakaldte »gule riflede Sal«, ligeledes paa tre kulissepar. I midten i forgrunden stod et dækket bord og bagved den stol, som var forbeholdt Jeppe. Syv andre stole var fordelt rundt om i værelset, en aaben baggrundsdør førte ud til haven, og yderligere var der imellem 2. og 3. kulisse paa hver side placeret en dør. Det meste af bohavet var laant fra Ancelots lystspil »Familien Mazarin«[4]. Det fremgaar tydeligt af Emanuel Hansens optegnelser, i hvilke dog kun Jeppes replikker er opnoterede, at Phister i maaltidsscenen ikke opførte sig slet saa dyrisk som forgængerne. Ganske vist beholdt han adskillige af de velprøvede morsomheder, men han undlod f. eks. at ræbe, snyde næsen med fingrene og smøre snottet af paa de fine klæder[5]. I Emanuel Hansens gengivelse tager begyndelsen af scenen sig saaledes ud:

»Jeppe (kommer fra Haven, fulgt af sin Suite, og gaar hurtigt hen imod Bordet) Hahae! jæ ser Boered er allt dækked! (Sætter sig, uden

[1] li'esaa. [2] Paradiis.

[3] K. L. Rahbek, Dramaturgiske Samlinger, bd. II, 1789, s. 82. Normann, o. c., s. 26.

[4] Disse oplysninger er taget fra den ovennævnte maskinmesterprotokol.

[5] Jfr. Normann, o. c., s. 176.

at oppebie Cammer-Tjenerens Opfordring dertil, og »griber med alle 5 Fingre udi Fadet«[1] efter en stegt Kylling, som han river midt over og giver sig i Lag med, ædende skiftevis af begge Halvparter, mens han støtter Hovedet paa Hænderne[2]. Ved et Blik til Siden opdager han Secretæren [Baronen selv, der er forklædt], glor paa ham, medens han bestandig vedbliver at æde, og fatter strax Kærlighed til ham, hvilket ses af Følgende) — — — — — Jeppe. I vee jo vel, va Viin jæ plæier a drekke aam Maarenen. — — — — — — Jeppe (smager paa Rhinskvinen, men spytter den strax ud igen, naturligvis til den Side, hvor Cammertjeneren staar, og uden at give sig Tid til at tage Glasset rigtig fra Munden) Dæn er noued faa suur. I kaammer te aa sla noued Mödd [i ham] dæri, saa blir han godd, ti jæ æ maied faa Søtt. — — — — — — — — Jeppe (smager paa Kanari-Sækken.) De æ en god Viin. (Da han vil til at drikke, begynder Trompetterne at blæse, til stor Forundring for Jeppe, der pludselig standser og vender Hovedet om imod dem, men da de ogsaa standse, fatter han, at det alene sker fordi og medens han drikker, hvorfor han finder stor Behag deri og drikker Glasset langsomt ud til sidste Draabe, hvorved Trompetterne nødes til at holde længe paa den sidste Tone.) Hæi, pas aap Kale, naak ed Glas Kanaelje-Sæk, faarstaaer I væll? (Tømmer dette Glas meget hurtigt og holder det derpaa rask op, til Tegn paa at Trompetterne skulle standse brat. Begynder igen at æde; atter falder hans Blik paa Secreteren, hvem han laaner nogle Øine —!) Vaar ha döu faaed dæn Reng fraae, saam du bæer paa Fengeren. — — — — Jeppe [der forlanger Ringen tilbage.] De kan jæ ette mennes; gee mæ en tebaue. (Secreteren gør det og Jeppe sætter den paa sin Finger:) Jæ maa ha gjoert ed i Drokkenskau. Man geer jo ette saathene Renge baart. Jæ vel ætterse sithen, va aendre Sauer I ha faat. (Griber hen i Kagen[3] og tager Toppen af den, medens han fortsætter).«

Løjerne i denne scene var saa grundfæstede, at flere af dem gik over i William Blochs berømte iscenesættelse af komedien med Olaf Poulsen som Jeppe, deriblandt det virkelig godt opfundne intermezzo med trompeterne.

Endelig til slut skal der citeres et par enkeltheder fra retsscenen, der

[1] Den eneste af de foreskrevne Unoder, som efterfølges paa Scenen. (E. H.'s Anm.).

[2] Selv under Maaltidet forlader hans Sløvhed og Magelighed ham ikke. Den er i Aarenes Løb bleven en Del af hans Væsen, af hans eget Selv. (E. H.'s Anm.).

[3] Foran ham staar en Sandkage, delt i tre Ringe. (E. H.'s Anm.).

i modsætning til, hvad vi nu er vant til, foregik i en sal, hvortil man benyttede en den gang meget anvendt dekoration, der i almindelighed kaldtes »Anna Møenstrups Værelse«. Den var oprindelig malet til Samsøes »Dyveke« og rummede ligesom de foregaaende tre kulissefag. Foran midt for sufflørkassen stod et »firekandtet Bord med nedhængende grønt Tæppe«, og omkring dette blev der af to retsbetjente stillet to lænestole med rødt betræk. Vi befinder os altsaa i en virkelig domsal[1].

Hvilket indtryk de to advokaters tale gør paa den anklagede erfarer vi af optegnelserne: »Jeppe. (græder, medens 1ste Advokat anklager ham; men standser, da 2den Advokat begynder paa hans Forsvar; nærmer sig Denne og gestikulerer heftigt, som om han vilde bedre paa eller erstatte Dennes Mimik; men egentlig for at bekræfte Dennes Ord. Da han har udtalt, nærmer Jeppe sig ham, grædende) Ak! Gydd velsigne den Man! (Graver i Lommen.) Jeg haaer e Støkke Tobak i men Böuselaamme, aam I ette vel faarsmaae; de æ saa gaat saam nouen æreli Maaen ve tøkke.«

Da Jeppe er blevet dømt til at drikke gift, udbryder han: »Ak! Maa jæ da ette faa ed Glas Brænneviin føst, føræn jæ drekker Faagivten, a jæ ka døe mæ Koraesje«. Det tilstedes ham, og det umiddelbart følgende spil skildres saaledes i optegnelserne: »Jeppe. (En Betjent kommer ind med en Flaske og et Glas, som han rækker Jeppe. Da han ikke skænker Glasset ganske fuldt, ser Jeppe paa ham, vedblivende at holde det frem; Betjenten forstaar ham og hælder det Par Draaber i, der manglede, hvorpaa Jeppe tømmer det meget vemodigt, i smaa Slumper, for at have godt af det saa længe som muligt; men tilsidst er den sidste Draabe forsvunden — hvor den Snaps smagte ham godt! Han kan ikke modstaa Fristelsen efter at faa een til; stjæler sig derfor til at række Glasset hen til Betjenten, idet han sætter Albuen i Siden og drejer Underarmen ganske langsomt. Betjenten fylder Glasset og da dette er tømt, er Jeppe ikke længer bange af sig; men holder det rask frem, for at faa det fyldt paa en Frisk og da ogsaa dette er uddrukket, leverer han Glasset omvendt tilbage. Nu har han faaet »Koraesje«, stryger sig paa Maven og gotter sig: A—a—a! Og, istedetfor, som Holberg foreskriver »falder paa Knæ igen«, gør Phister, som Jeppes Mesterfremstiller, noget ganske Andet, aldeles Modsat, men langt mere med Jeppes Karakter og Brændevinens Virkninger Overenstemmende: Han gaar nok saa lystig

[1] Maskinmesterprotokollen.

hen til Dommeren, lægger sin Arm nok saa fortrolig paa hans Skulder og spørger i en Tone, som om der intet var i Vejen:) Æther saa engen Padoun ekke? — — — — (Tager sin Arm bort fra Dommerens Skulder og læner sig nok saa ugenert ind over Bordet og siger i en familiær Tone) Aa, de æ jo ette faa sille. Daammeren ka jo faarandre Daammen, aa sie, a han dømte fæil føste Gang. Ded skeer jo saa tit, ti vi æ aele Mænnesker.«

Denne scene er et fremragende eksempel paa det, man i det 18de aarhundrede kaldte *jeu de théâtre*, en maner, der stammede fra den gamle italienske maskekomedie, hvor skuespillerne i rigt maal forlystede publikum med improviserede *lazzi*, som ofte, ligesom her, var delvis af pantomimisk art[1]. Der er da heller ingen tvivl om, at grundlaget for Jeppes »theaterspil« paa dette sted kan føres langt tilbage i stykkets historie[2]. En anden ting er det, at Phister aabenbart har fornyet det, benyttet det til at uddybe den specielle figur, han ønskede at vise. I denne henseende var den store skuespiller jo netop en sand holbergianer. Han havde den største respekt for traditionen, men var ingen slave af den og fyldte den altid med hele sit blodrige kunstnersind og sin overdaadige fantasi.

[1] Torben Krogh, Skuespilleren i det 18 Aarhundrede, 1948, s. 81 f.
[2] Jfr. Normann, o. c., s. 91.